

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

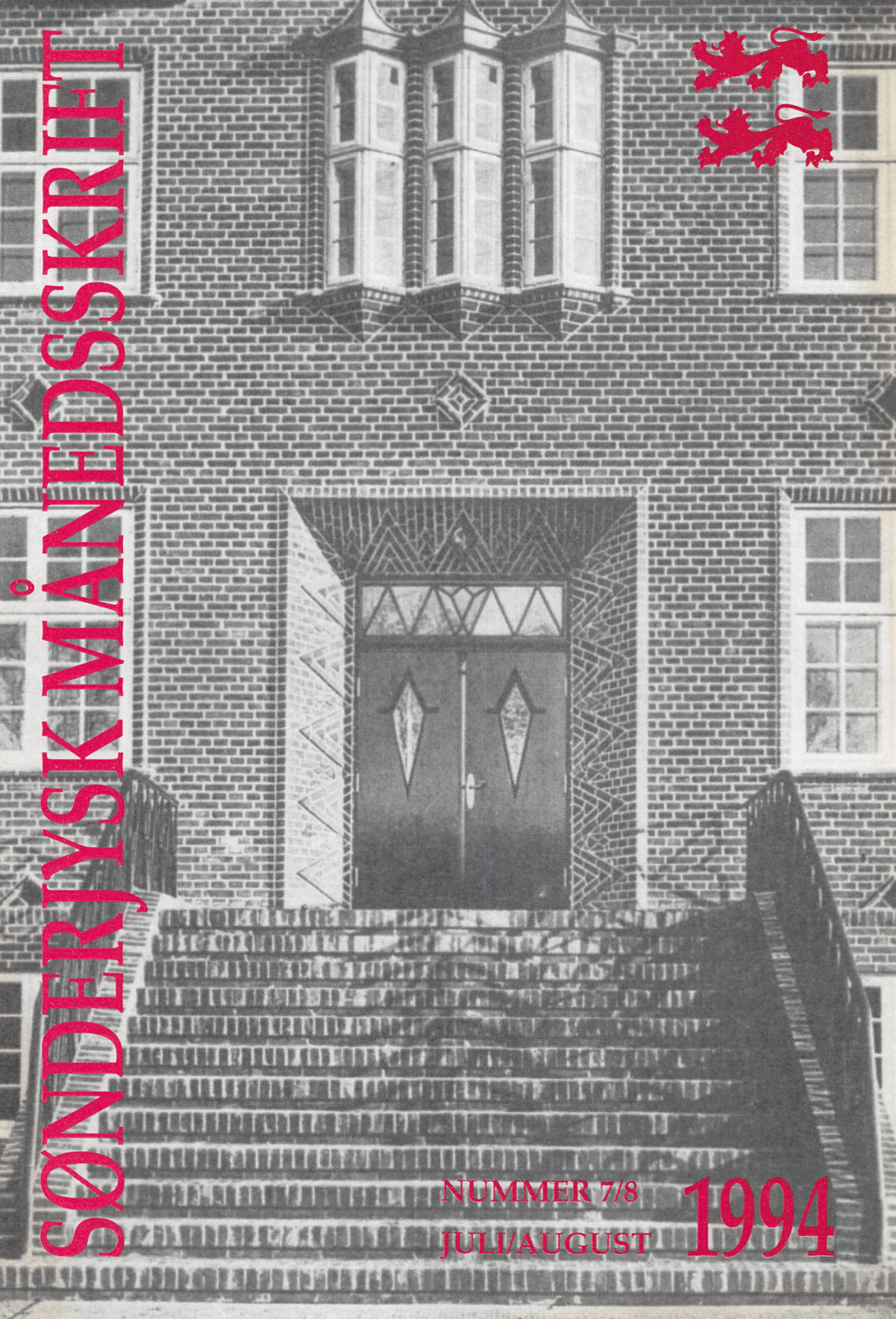
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

NUMMER 7/8
JULI/AUGUST

1994

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af
Historisk
Samfund
for Sønderjylland

Abonnementspris
130 kr. årligt incl. moms
og forsendelse.

Enkeltnumre 15 kr. pr. stk.

Ekspedition:
Haderslevvej 45,
6200 Aabenraa
tlf. 74 62 46 83.

Kontortid, ma.-to. kl. 9-14.

Redaktion:
Inge Adriansen (ansv.)
Museet på Sønderborg Slot
6400 Sønderborg

Carsten Porsrok
Rasmussen
Institut for Grænseregions-
forskning, 6200 Aabenraa

Steen W. Andersen,
Haderslev Museum,
6100 Haderslev

© Sønderjysk Månedsskrift
og forfatterne

Sønderjysk Månedsskrift
indtales på bånd, der kan
lånes på biblioteket

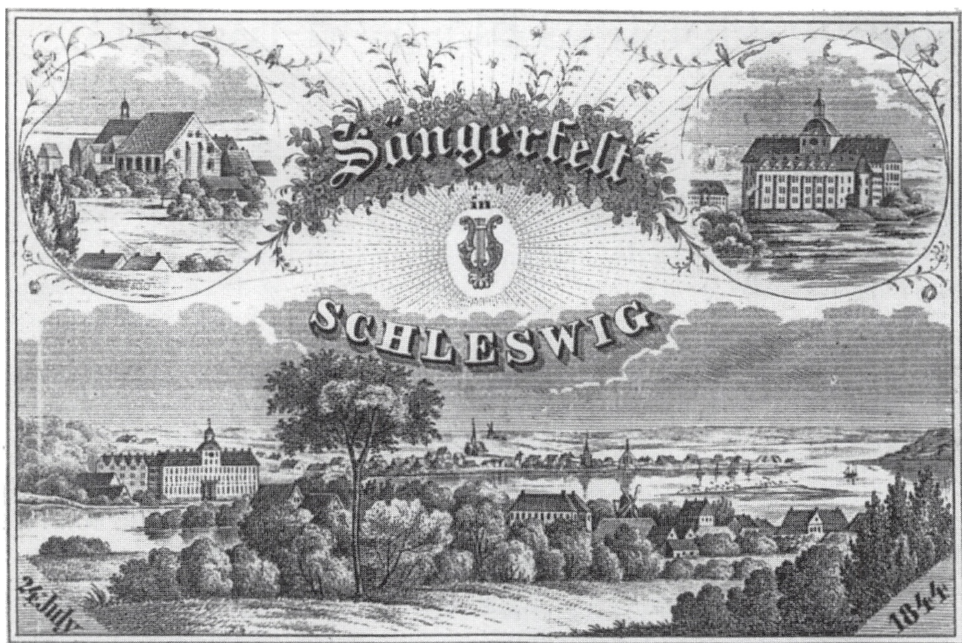
Udgivet med støtte af Kulturministe-
riets bevilling til almenkulturelle
tidsskrifter.

Sats/montage: Aabenraa Fotosats ApS
Tryk: Winds Bogtrykkeri ApS,
Haderslev

I dette nummer:

- Tysk gæsteoptræden* 119
- Slesvig-Holstens blå-hvid-røde flag* 120
Den slesvig-holstenske landsfane fylder 150 år. Man-
fred Jessen-Klingenberg, Rumohr, fortælles dens
historie.
- Slesvig-Holsten sangen* 125
Den slesvig-holstenske slagsang blev også skabt i
1844. Dens historie og politiske betydning belyses
af Kurt Jürgensen, Kiel.
- Tyskheden i Nordslesvig 1864-1920* 132
Frank Lubowitz, Aabenraa redegør for de tyske
foreningers betydning i den nationale kamp.
- Hjemmetyskheden siden 1920* 138
Günter Weitling, Sønderborg fremdrager nogle ho-
vedtræk af det tyske mindretals historie.
- Knivsbjerg-festen i 100 år* 146
Olaf Peters, Kiel, fortæller om de tysknationale fe-
ster på Knivsbjerg og deres betydning for mindre-
tallet.
- Tyske krigergrave i Nordslesvig* 154
Om de tyske krigergrave og deres pleje fortæller
Jens Harrebye, Haderslev.
- Det sker - på de sønderjyske museer* 160
- Bognyt* 162
- Bagsiden om forsiden* 164
Vigtige faser i det dansk-tyske forhold afspejler sig i
det tyske skolevæsens historie siden 1920. Immo
Doege, Aabenraa fortæller træk af denne udvikling.
- Forsiden viser indgangen til det tidl. tyske gymnasium på
Haderslevvej i Aabenraa, idag dansk politistation og rets-
bygning. Huset, et markant eksempel på den slesvig-hol-
stenske hjemstavnsstil, er tegnet af arkitekt Th. Rieve,
Flensborg. Foto Historiske Samlinger, Aabenraa.*

Forsiden af et sanghefte udgivet til den store sangfest i Slesvig by den 24. juli 1844. I forgrunden er et egetræ, der spalter sig i to grene under en fælles, kraftig krone. Foto Schleswig-Holsteinisches Landesarchiv.

Tysk gæsteoptræden

1994 er et år med en række mærkedage for den slesvig-holstenske bevægelse og det tyske mindretal i Sønderjylland. Den 24. juli er det således 150 års dagen for præsentationen af det blå-hvid-røde flag og Slesvig-Holsten-sangen. Begge disse symboler er opstået ved tilfældighederens samspil, men fik stor betydning som samlende faktorer.

1994 er samtidig 100 året for dannelsen af Knivsbjerg-Selskabet, som siden da har forestået de tyske, nationale fester på bakkekammen mellem Aabenraa og Haderslev.

I anledning af disse jubilæer har vi bedt tre tyske historikere, en tysk folke-mindeforsker og to medlemmer af det

tyske mindretal i Sønderjylland om at fortælle træk af den nationale udvikling siden 1840'erne - set med tyske øjne.

Denne tyske gæsteoptræden er ikke et tegn på, at Sønderjysk Månedsskrift er ved at miste karakter af at være et dansk tidsskrift. Den er derimod en anskueliggørelse af den udvikling fra konfrontation til fredelig sameksistens, som er sket i løbet af de 150 år. Det har for os været interessant at opleve landsdelens historie anskuet fra den anden side af hegnet. Vi håber, at vore læsere også vil synes det.

Inge Adriansen, Steen W. Andersen og Carsten Porskrog Rasmussen

Slesvig-Holstens blå-hvid-røde flag

Af MANFRED JESSEN-KLINGENBERG

Den 23.-24. juli 1994 fejres 150 året for skabelsen af den slesvig-holstenske landsfane. Historikeren Manfred Jessen-Klingenberg, Rumohr fortæller her historien om denne trikolor.

Politiske partier og bevægelser har især i begyndelsen af deres virke brug for symboler og tegn - i form af faner, våbenskjolde, forenklende paroler og sange - for at retfærdiggøre sig, fremlægge deres kurs klart og éntydigt og for at samle tilhængere. På denne måde søgte også de tysknationalt-sindede slesvig-holstenere i begyndelsen af 1840-erne efter symboler, slagord og melodier, der kunne synliggøre deres identitet og mål klart over for offentligheden.

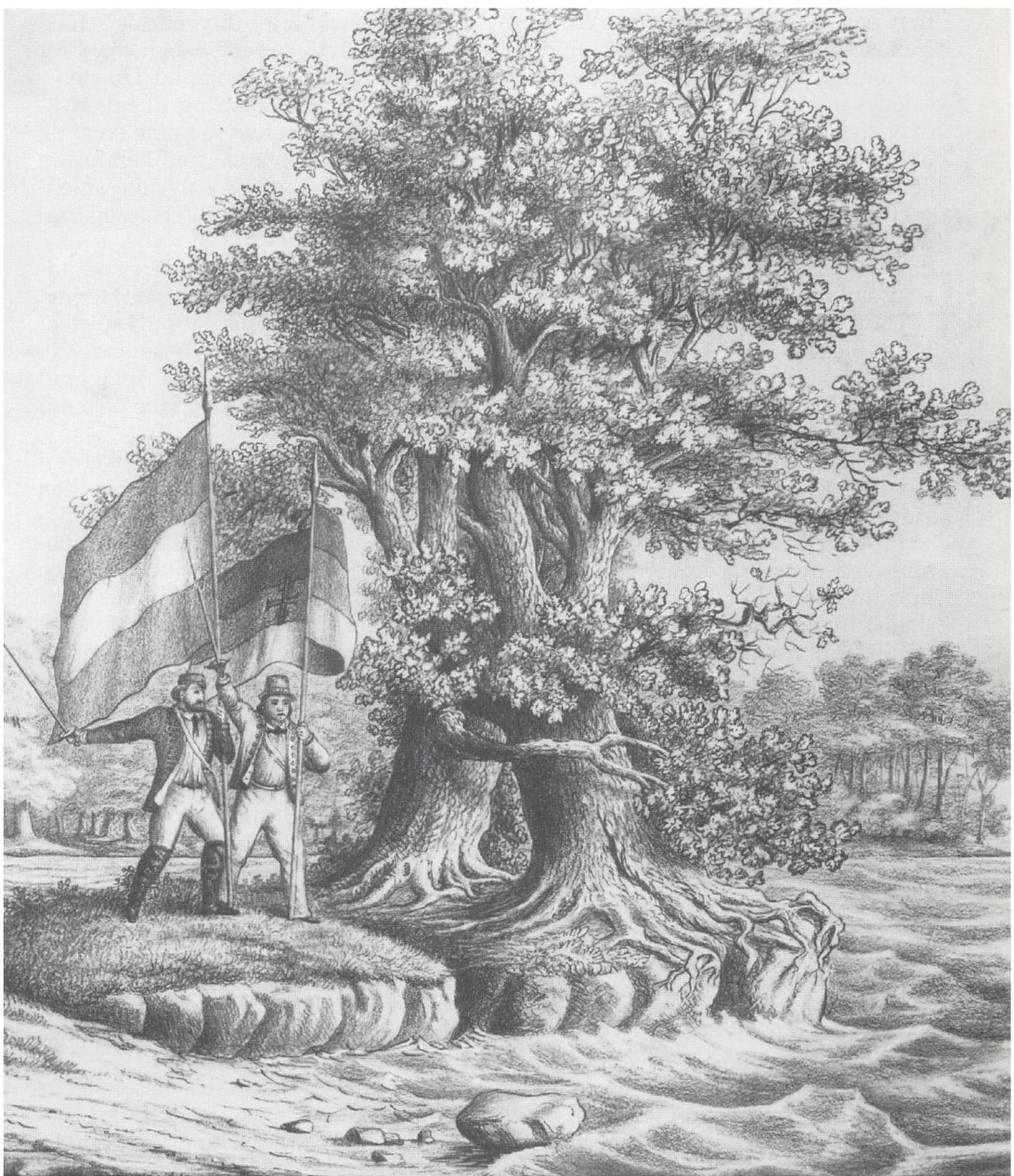
Men hvad var da deres politiske mål? Sagt med få ord gik de ind for de to hertugdømmers adskillelse fra kongeriget og for deres fælles tilslutning til en tysk nationalstat, som imidlertid endnu ikke eksisterede. I den forbindelse tog man intet hensyn til ønsker og forestillinger hos den dansksindede befolkning i Nord- og Mellemslesvig. Målet for de danske nationalliberale var at skabe en nationalstat under en fælles forfatning. Sydgrænsen for denne stat skulle gå ved Ejderen, skønt den tysksindede del af befolkningen i Mellem- og Sydslesvig slet ikke ønskede dette. Begge nationalbevægelser stræbte efter at opløse helstaten og at få den tilintetgjort. For den ene part lå brudlinjen ved Kongeåen, for den anden part ved Ejderen. Begge bevægelser ville have hele Slesvig. Derfor lagde de danske nationalliberale vægt på de historiske og aktuelle forbindelser mellem Slesvig og Kongeriget, mens sles-

vig-holstenene på deres side fremhævede det fællesskab mellem Slesvig og Holsten, som havde udviklet sig gennem historien, og de ønskede, at begge hertugdømmer skulle »forblive evigt udelt sammen«.

For at gøre dette krav tydeligt havde de tysksindede slesvig-holstenere ved en folkefest i Aabenraa i 1843 vist en slesvig-holstensk fane: Et våbenskjold dannet af de to hertugdømmers våben på rød bund. Men dette flag fik kun kort levetid. Først det følgende år, 1844, opstod i Slesvig by den blå-hvid-røde fane. Hvis man tør tro på historikeren August Sachs fremstilling fra 1875, blev fanen skabt på denne måde:

En række kvinder, der havde nær forbindelse til den slesvigske sangforening (Schleswiger Liedertafel) havde besluttet at skænke foreningen en fane. Kvindene - sandsynligvis var det sangernes hustruer og døtre - ville fremstille »En ægte landsfane« ved at sammenstille farverne fra de to hertugdømmers våben. Som særlige sagkyndige medvirkede blandt andet herredsfoged Ferdinand Jacobsen og advokaten og politikeren, Dr. Carl Heiberg. Begge var kendte for at være engagerede, tyske slesvig-holstenere. Efter deres forslag skulle det være en trefarvet fane med blå og hvidt yderst for at modsvare de blå løver i det slesvigske våben og det hvide nældeblad i det holstenske våben. Striben i midten skulle være rød som løvernes tunger og baggrunden i det holstenske våben og således vise forbindelsen mellem det slesvigske blå og det holstenske hvide.

Men denne farvemæssige kombina-

W. Selck: Patriotisk landskab. Ca. 1848. De to liberale forkæmpere står med den slesvig-holstenske blå-hvid-røde fane og den tyske sort-rød-gyldne fane ved det havomslyngede Slesvig-Holsten. Billedet forener de kendte symboler og blev meget populært. Ved 50 årsjubilæet i 1898 blev det genudgivet som postkort. Efter, her beskåret, blyanttegning tilhørende Schleswig-Holsteinisches Landesmuseum.

tion behagede ikke damerne. De foretrak at sætte den hvide stribe i midten, slet og ret fordi dette så bedre ud! Og således sejrede damernes æstetiske sans over herrernes statsretslige kombination. I øvrigt havde sangerfruerne - uden at vide det - truffet den rette afgørelse ud fra grundreglerne i heraldik. De syede nu en blå-hvid-rød silkefane, som fra da af blev proklameret i Slesvig som den rette slesvig-holstenske fane.

I forbindelse med den store sangerfest i Slesvig i juli 1844 blev den nye trikolore også vist offentligt af byens indbyggere. Men man så hyppigere den sort-rød-gyldne fane, der var symbol for den tyske enheds- og frihedsbevægelse. Den var især blevet kendt og populær ved Hambach-festen i 1832.

I 1845 optrådte slesvig-holstenske sangere ved den store sangerfest i Würzburg med en blå-hvid-rød fane syet af damer fra den augustenburgske hertugfamilie. Fra nu af blev disse tre farver i næsten hele Tyskland forbundet med Slesvig-Holsten, og dette var ikke uden virkning på det oprindelige sted. Det nye symbol blev også udbredt og kendt i købstæderne og sågar landsbyerne i Slesvig-Holsten. Hvad symboliserede da denne trefarvede fane: Et tysk Slesvig-Holsten fra Kongeå til Elben.

Kong Christian den 8., hvis hele politik sigtede på at opretholde helstaten, opfattede i lighed med sine embedsmænd den blå-hvid-røde fane som en provokation og symbol på en nedbrydende, separatistisk politik, som var i færd med at ødelægge folkenes fredelige sameksistens. Gennem en kancelliforordning af 31. juli 1845 blev fanen derfor forbudt. Forbuddet er formuleret således:

»Det er kommet til Vor kundskab, at de såkaldte Liedertafel og sangforeninger i hertugdømmerne Slesvig og Holsten benytter en trefarvet fane, og at lig-

nende farver finder anvendelse - med eller uden det forenede våbenskjold for hertugdømmerne Slesvig og Holsten - og benyttes ved optog og til udsmykning af festlokale. Idet sådanne faner og emblemer kan opfattes som kendetegn på et politisk parti og kan give anledning til uorden, forbyder Vi hermed brugen af dem.«

Dette forbud blev præciseret og udsendt to gange mere samme år. Herved bidrog kongen og det slesvig-holsten-lauenburgske kancelli tilsyneladende stik imod deres hensigt til i ikke ringe grad at gøre den blå-hvid-røde fane bekendt og udbredt.

Under Treårskrigen viste tyskerne i Slesvig-Holsten alligevel hyppigere den sort-rød-gyldne fane end den slesvig-holstenske trikolore. De to faner symboliserede noget forskelligt: Den ene er en fællestysk, den anden en regional fane. Men hertil kommer en væsentlig forskel: Den sort-rød-gyldne fane var fra begyndelsen et symbol på en national og tillige en borgerlig-liberal frihedsbevægelse. Kravet om en forfatning og om menneske- og borgerrettigheder var forbundet med denne fane. På tilsvarende måde er ønsket om enhed samt om ret og frihed udtrykt i den tyske nationalhymne, Hoffmann von Fallerslebens sang fra 1841. Derimod finder man intet ønske om ret og frihed i den slesvig-holstenske hymne fra 1844, og dette svarer til den blå-hvid-røde fane, der heller ikke er udtryk for en liberal eller demokratisk frihedsbevægelse. De symboliserer i langt højere grad regionale, nationale og ikke mindst antidanske bestræbelser. Dette er også grunden til, at de ikke kom til at spille nogen særlig rolle i den periode, hvor den tyske national- og forfatningsstat skulle skabes.

Det ændrede sig først i 1863-65, da hertug Friedrich (VIII) af Augustenborg og hans talrige tilhængere forsøgte at

Silkefane syet af damer fra den augustenborgske hertugfamilie til sangerfesten i Würzburg i 1845. Her optrådte de slesvøg-holstenske sangere under dette blå-hvid-røde banner med de to hertugdømmers forenede våben og lyrer i hjørnerne. Fanen er en klar anskueliggørelse af den politiske virkning, som sangfesterne havde. Schleswig-Holsteinisches Landesarchiv.

Nødpengeseddel fra Sörup i Angel. Under afstemningskampen 1919-20 blev den slesvig-holstenske fane gengivet på mange nødpengesedler. Foto: Museet på Sønderborg Slot.

skabe en selvstændig slesvig-holstensk stat. Da satte de blå-hvid-røde farver deres præg på optog og sammenkomster. Også i forbindelse med afstemningskampen 1919-20, som fra tysk side blev ført under de traditionelle slesvig-holstenske argumenter og paroler, viste man især de blå-hvid-røde farver på faner, plakater og nødpengesedler.

I perioden efter 1867, hvor Slesvig-Holsten var en preussisk provins, fik den blå-hvid-røde fane aldrig officiel karakter. Man viste den ved nationale sammenkomster, ved hjemstavns- og mindefester, men den var »aldrig officielt anerkendt«, som det står i en håndbog for provinsen fra 1929.

Først efter Anden Verdenskrig efter grundlæggelsen af forbundslandet Slesvig-Holsten blev den blå-hvid-røde fane den officielle landsfane. Rent juridisk blev dette dog først fastlagt så sent som i 1957.

Vi ved, at symboler kan ændre indhold og betydning. Den blå-hvid-røde fane har nu længe været symbol på det demokratiske forbundsland Slesvig-Holsten. At vi også finder denne fane smuk, kan vi takke damerne fra byen Slesvig i 1844 for. De forstod bedre at sætte farver sammen på en virkningsfuld måde end deres mænd, der var optaget af statsretslige og politiske teorier.

(Oversættelse Inge Adriansen).

Udvalgt litteratur:

Franz Benöhr: Die politische Dichtung aus und für Schleswig-Holstein in den Jahren von 1840-1864. Schleswig 1911.

Theo Christiansen: Schleswig 1836-1945. Schleswig 1973.

Carl Heiberg: Scheswig-Holsteins Wapen, Fahnen und Farben. Schleswig 1845.

August Sach: Geschichte der Stadt Schleswig nach urkundlichen Quellen. Schleswig 1875.

Slesvig-Holsten-sangen

Af KURT JÜRGENSEN

Sangen om det havomslyngede Slesvig-Holsten blev i 1844 slagsang for den slesvig-holstenske bevægelse og var med til at udbrede en stor følelsespræget opmærksomhed om det slesvig-holstenske spørgsmål i hele Tyskland. Historikeren Kurt Jürgensen, Kiel beretter her om sangen, der opstod som et lejlighedsdigt.

Slesvig-Holsten-sangen blev til i året 1844 - tre år efter at digteren Hoffmann von Fallersleben havde skrevet »Deutschland, Deutschland über alles«, der i august 1922 blev ophøjet til tysk nationalsang af Tysklands præsident, socialdemokraten Friedrich Ebert. De to digte er begge skabt af forrige århundredes lidenskabelige, nationale og liberale bevægelser.

Slesvig-Holsten-sangen opstod som politisk kamp- og bekendelsessang. Det bliver klart, når man læser alle syv vers, og det bliver endnu tydeligere, når man synger sangen på dens fængende melodi i »marchagtig« firefjerdedelstakt.

Kampen er rettet mod noget konkret, nemlig »det truende Norden« (vers 3). Dette udsagn er gudskelov forældet. Tilbage står digtets karakter af bekendelse: nemlig bekendelse til »tysk skik« og »tysk dyd«. Dette bør der holdes fast ved, hvad der så end lægges i det.

Værdier ændrer sig. Set i dag er Slesvig-Holsten-digtet ikke først og fremmest, hvad digter og komponist ville sige med det. Langt snarere betyder digtet det, som folk selv lægger i det, når de synger det i dag. Det bliver helt tydeligt i forbindelse med begrebet »fædreland«, der ikke længere bruges om Slesvig-Holsten. I den forbindelse er det blevet er-

stattet af ordet »hjemland« eller »hjemstavn«. I perioden under Det tyske Forbund (1815-66) blev hver enkelt medlemsstat imidlertid forstået som »fædreland«. Det gjaldt også den gennem stammefællesskab og historisk tradition forbundne region Slesvig-Holsten. Ganske vist hørte hertugdømmet Slesvig ikke til Det tyske Forbund. Den slesvig-holstenske samhørighedsfølelse støttede sig imidlertid til den »gamle landslov« fra 1460 med Ribeprivilegiets tilsagn »dat se bliven ewich tosamende ungedelt«.

Slesvig-Holsten-sangens fædrelandsbegreb er forlængst udvidet til at gælde hele Tyskland. De fleste mennesker, der bor i Slesvig-Holsten, forbinder dermed også en bekendelse til forbundslandet Slesvig-Holsten. I den betydning bliver Slesvig-Holsten-sangen stadig gerne sunget ved fester. En krigerisk holdning mod det danske Norden er den derimod ikke længere forbundet med.

En sådan betydningsændring er ikke enestående. Nationalsange, der er opstået i krigstider, vidner om deres historiske herkomst. Alligevel tjener de også i en mere fredelig nutid til at udtrykke den fælles identitet for mennesker, der lever i et bestemt område. Man behøver blot at tænke på den franske nationalsang »Marseillaisen«, som Rouget de Lisle skrev i 1792 som »Krigssang for Rhinarmeen«. I dag bliver de blodtørstige ord, som synges på en medrivende melodi, alene forbundet med den franske revolutions endnu gyldige ideer om frihed, lighed og broderskab, hvis man da overhovedet tænker på ordenes betydning, mens man synger.

En tilsvarende betydningsændring har

frataget Slesvig-Holsten-sangen dens stridslystne, antidanske karakter. Sangen er blevet til en bekendelse til det nuværende, demokratiske forbundsland Slesvig-Holsten. Den er forbundet med en ubetinget respekt for den grænse, der for snart 75 år siden blev fastlagt mellem Tyskland og Danmark med dets »nord-slesvigske« Sønderjylland.

Nationale folkefester og sangforeninger

I 1830'erne og 1840'erne dukkede både danske og tyske nationale bevægelser frem i grænselandet. Begge stillede spørgsmålstegn ved helstaten, der omfattede både kongeriget Danmark, det lensretsligt eller (med et moderne ord) folkeretligt - danske hertugdømme Slesvig og de tyske hertugdømme Holsten og Lauenborg. Begge nationale bevægelser var territorielt bundne. Strids-spørgsmålet var, hvilken vej Slesvig skulle gå ved en opløsning af den danske helstat. Dette stridspunkt blev skærpet af det dynastiske problem, der kom af, at oldenborgernes mandsstamme truede med at uddø med Christian VIII og den barnløse kronprins Frederik (VII).

Begge bevægelser markerede sig i begyndelsen af 1840'erne med folkefester. De dansksindedes første store folkefest på Skamlingsbanken i 1843 var et synligt udtryk for, at vide kredse stod bag den danske nationale holdning. Om sommeren samme år blev delingen af Frankerriget ved traktaten i Verdun 843 brugt som anledning til en folkefest i Kiel. Den skulle markere det »1000-årige tyske rige«, som det hed i Georg Waitz' tale, og give den tyske tanke liv.

Folkefesterne, som også fandt sted andre steder i hertugdømmerne, blev styrket af de tysksindede sangforeninger (»Liedertafeln«), der var oprettet siden 1830'erne. De fandtes snart i enhver by fra Altona, der rummede den første holstenske sangforening, oprettet i 1841,

over Slesvig med den første slesvigske sangforening fra 1839 til Haderslev. Den patriotiske sang styrkede holstenernes og de tysksindede slesvigeres nationale samhørighedsfølelse.

Højdepunktet for denne bevægelse var den store sangerfest, der fandt sted i Slesvig den 24. juli 1844. På initiativ af Carl Gottfried Bellman, der var kantor og organist ved det adelige St. Johanniskloster og leder af Slesvig sangforening, blev alle sangforeninger i begge hertugdømmer inviteret. En festkomité stod for forberedelsen. Ideen fik stor gemyklighed blandt Slesvigs borgere, som smykkede byen med blomster og guirlander. Ved de veje, der førte ind til byen, blev der opstillet æresporte for at hilse de tilreisende sangere og gæster velkommen.

En sang om Slesvig-Holsten

I sangforeningen i Slesvig blev der ytrøstet ønske om at yde et særligt bidrag ved at fremføre en »ægte« sang om Slesvig-Holsten. Ved et heldigt tilfælde kendte kantor Bellmann justitsråd dr. Straß fra Berlin. Straß havde tidligere opsøgt Bellmann i Slesvig for at få ham til at sætte musik til nogle af sine digte. Bellmann havde evnen til at lave folkelige melodier, og han havde opfyldt Straß' ønske til hans fulde tilfredshed. Straß sendte i slutningen af juni 1844 tre digte. Om det var på bestilling af Bellmann eller det var hans eget initiativ, efter at han havde hørt om sangerfesten, må stå hen. Af de tre digte anså Bellmann det andet, »An Schleswig, Holstein«, for at være det bedst egnede som sangforeningens »særlige bidrag«. Han skrev en folkelig melodi til digtet. Den sang, der hermed opstod, var en hyldest fra berlineren Straß til de »skønne lande« Slesvig og Holsten, som han opfordrede til at »holde fast ved sammenholdets bånd«, med henvisning til, at de var »stammefrænder«. Det var det eneste politiske ud-

III.

Schleswig-Holstein meerumschlungen.

Schleswig-Holstein meerumschlungen,
Deutscher Sitte hohe Wacht!
Wahre treu, was schwer errungen, —
Bis ein schön'rer Morgen tagt!
∴ Schleswig-Holstein, stammverwandt,
Wanke nicht, mein Vaterland! ∴

Gott ist stark auch in den Schwachen,
Wenn sie gläubig ihm vertrau'n;
Zage nimmer, — und dein Nachen
Wird trotz Sturm den Hafen schau'n,
∴ Schleswig-Holstein, stammverwandt,
Harre aus, mein Vaterland! ∴

Ob auch wild die Brandung tose,
Flut auf Flut, von Bai zu Bai:
O laß blüh'n in deinem Schooße
Deutsche Tugend, deutsche Treu'!
∴ Schleswig-Holstein, stammverwandt,
Bleibe treu, mein Vaterland! ∴

Von der Woge, die sich bäumet
Längs dem Belt, am Ostfesterstrand,
Bis zur Flut, die ruh'los schäumet
An der Düne flücht'gem Sand:
∴ Schleswig-Holstein, stammverwandt,
Stehe fest, mein Vaterland! ∴

Doch, wenn inn're Stürme wüten,
Drohend sich der Nord erhebt,
Schütze Gott die holden Blüten,
Die ein mild'rer Süd belebt!
∴ Schleswig-Holstein, stammverwandt,
Stehe fest, mein Vaterland! ∴

Und wo an des Landes Marken
Sinnend blinkt die Königsau,
Und wo rauschend stolze Barken
Elwärts zieh'n zum Holtengau:
∴ Schleswig-Holstein, stammverwandt,
Bleibe treu, mein Vaterland ∴

Teures Land, Du Doppelreiche,
Unter Einer Krone Dach,
Stehe fest und nimmer weiche,
Wie der Feind auch dräuen mag!
∴ Schleswig-Holstein, stammverwandt,
Wanke nicht, mein Vaterland! ∴

Sangen er gengivet fra et sanghefte udgivet til 50 års jubilæet i 1848, trykt i blå, hvidt og rødt med de kendteste slesvig-holstenske og tyske sange. Privateje.

sagn, men som refrain for alle fire vers, havde det dog en vis vægt.

Digtet tilfredsstillende ikke fuldt ud sangerne i det slesvigske mandskor. Det havde ikke den ønskede politiske kraft. Det undgik ordet »tysk« og var ikke patriotisk nok til at træde op mod de danske nationale bestræbelser. Siden Peter Hiort Lorenzen in november 1842 havde demonstreret for det danske sprogs principielle ligeberettigelse med det tyske, forekom det tysksindede nordslesvigere at være på tide at styrke bekendelsen til tyskheden og de to hertugdømmers enhed.

Debatten i hertugdømmet Slesvigs stænderforsamling, der igen var trådt sammen den 9. juli 1844, to uger før sangerfesten, bidrog til yderligere at ophidse de nationale lidenskaber. Var ikke sangerfesten en god lejlighed til at sætte eftertryk ved kravet om de to hertugdømmers enhed? Kunne man ikke aflægge en bekendelse til tysk sprog og kultur? Havde man ikke her lejlighed til at gentage krav, der var rejst i stænderforsamlingen, men afvist af regeringen i København - krav om en fælles stænderforsamling og en fælles forfatning for begge hertugdømmer, som klart afgrænsede dem fra kongeriget og indskrænkede båndet til en fælles monark?

Man ville have en slesvig-holstensk kampsang i denne ånd. Men der var ikke mere tid til at sende Karl Fr. H. Straß' vers retur til nybearbejdelse, og i øvrigt var Straß ikke orienteret om den seneste politiske udvikling i hertugdømmerne. In den situation tog ét af sangforeningens medlemmer, advokat Matthäus Friedrich Chemnitz, der stammede fra Barmstedt i Holsten, sig den frihed, at skrive Straß' følsomme hjemstavnsdigt om til et tysk fædrelandsdigt »an Schleswig-Holstein« (med bindestreg!) og udvide det med tre vers. Verse målet forblev det samme, men melodien behøvede en vis

tilpasning, som Bellmann sørgede for. Så kunne digtet synges med eftertryk og glød. Man var rustet til sangerfesten!

Man kunne ganske vist ikke nå at optage Slesvig-Holsten-sangen i programmet. Det betød imidlertid blot, at overraskelsen blev desto større. Desuden var sangen planlagt som en opførelse af Slesvig-sangforeningen, og man besluttede sig for, at foreningen skulle optræde med digtet under festmiddagen for 2000 sangere og gæster.

Sangerfesten i Slesvig

Den 24. juli oprandt. Herligt sommervejr begunstigede festdagen. Ca. 400 sangere fra alle slesvig-holstenske sangforeninger var til stede og gav sig til kende med faner og vimpler. Sangforeningen fra Slesvig optrådte med en blå-hvid-rød fane; også det var en betydningsfuld og vidtrækkende »premiere«.

Formiddagen var forbeholdt kirkelige sange. Bellmann ledede den kirkelige koncert i domkirken. Tidligt på eftermiddagen begav sangerne sig i et langt optog til Schützenkoppel ved Lollfuß i byens udkant. Også Slesvigs borgere strømmede derhen i skarer, og det samme gjaldt en mængde gæster fra begge hertugdømmer. I alt var der formentlig mindst forsamlet 12.000 mennesker. Nu fulgte den verdslige koncert ved de forenede kor. Blandt de 12 sange, der blev sunget, var også tyske fædrelands- og frihedssange, der blev modtaget med begejstring.

De var den rette stemning til den slesvigske sangforenings optræden under festmiddagen, der blev holdt i og uden for den åbne hal ved Schützenkoppel. Først fulgte talerne. Festudvalgets formand, justitsråd Hancke, holdt den foreskrevne tale for den danske konge Christian VIII som herre i Slesvig og Holsten. Den slesvigske læge, dr. Steindorff, der også hørte til festkomiteen, talte for de

Wanke nicht, mein Vaterland!
An
Schleswig-Holstein.

Nach einem Gedichte von Strass

von
MATTHÄUS FR. CHEMNITZ.

Für vierstimmigen Männerchor

componirt

vom Musikdirector, Cantor C. G. Bellmann in Schleswig.

Den schleswig-holsteinischen Liedertafeln

zur Erinnerung gewidmet.

Zuerst gesungen von der Schleswiger Liedertafel

auf dem Sängerkfeste in Schleswig,

den 24ten Julius 1844.

Schleswig bei M. Brahn.

Titelblad til førsteudgaven af Schleswig-Holstein meerumschlungen. Her er påført navne på såvel forfatteren Chemnitz som hans inspirator Straß. Foran den slesvig-holstenske dobbelteg brænder en hellig ild. Foto fra Schleswig-Holsteinisches Landesarchiv.

to hertugdømmers samhörighed. Hans ord blev modtaget med begejstring.

Det var det rette øjeblik for de omkring 60 slesvigske sangere til at betræde tribunen. Under ledelse af Carl Gottfried Bellmann blev Slesvig-Holsten-sangen denne sene eftermiddag »holdt over dåben«. Sangere fra andre kor faldt i med refrainet. Bellmann havde sørget for det fornødne antal tekster. Ifølge samtidige kilder fulgte derpå først et øjeblik, hvor folk tav, grebne af sangen, men derpå brød en storm af begejstring løs. Sangerens skabere, Bellmann og Chemnitz, kunne knap vægre sig for lykønskninger. Digtets succes var klar.

Chemnitz og Straß

Chemnitz havde dog blandede følelser. Den udelte begejstring, som hans ord havde mødt, bekræftede ham i, at han havde fundet den rette form. Men havde han ikke omformet Straß' ord uden tilladelse? I et brev af 3. august 1844 forklarede han Straß sine grunde til omarbejdelsen. Heri træder den politiske sammenhæng, også med stænderforsamlingens møde i Slesvig juli 1844, tydeligt frem. Chemnitz slog på, at Straß ikke havde kendt disse »forhold, der beroede på den lokale og øjeblikkelige situation« og derfor ikke kunnet tage hensyn til dem, hvad der havde været nødvendigt. Chemnitz fortsatte: »Dette var grunden til, at jeg efter adskillige opfordringer vovede at forsøge mig med at viderudvikle den af Dem anslåede og med så udelt bifald modtagne idé under hensyn til de øjeblikkelige tilstande og stemningen i landet«. Straß havde lagt grunden til »den slesvig-holstenske nationalsang«, mens Chemnitz selv kun »havde bygget videre derpå«. Som bevis sendte han det omarbejdede digt til Berlin. Man kan betvivle, om dr. Straß virkelig har kunnet genkende ret meget af sit eget digt, men

vi kender dersværre ikke hans svar på brevet fra Chemnitz.

De elskværdigheder, som Chemnitz kom med over for dr. Straß, ændrede intet ved, at et nyt digt var trådt i stedet for hans. På Bellmanns melodi gik det hurtigt sin sejrsgang gennem de tyske lande. På den anden side var det en rimelig gestus over for dr. Straß, at han blev nævnt sammen med Bellmann og Chemnitz på førsteudgaven af sangen. Titelbladet fra denne førsteudgave viser Slesvig-Holsten som dobbelteg på en klippeø, omskyllet af havet. Derover stod den sidste linie fra både første og syvende vers: »Wanke nicht, mein Vaterland«. Den personlige tiltale af fædrelandet, som også findes i andre vers, har uden tvivl tiltalt og styrket tidens patriotiske følelser.

Itzehoeer Wochenblatts omtale af sangerfesten bidrog yderligere til den hurtige udbredelse af Slesvig-Holsten-sangen. Som midtpunkt stod nemlig sangen »an Schleswig-Holstein«, trykt i sin fulde længde. Den blev hurtigt en del af det faste repertoire for alle slesvig-holstenske sangforeninger. Sangere fra hertugdømmerne, heriblandt Chemnitz, foretog sangen ved den første tyske sangerfest i Würzburg 1845. Det blev regnet for festens højdepunkt. Den stadig mere kendte sang sikrede i den følgende tid det slesvig-holstenske spørgsmål en stor, følelses præget opmærksomhed over hele Tyskland.

De nationale symbols betydning

De symbolske udtryksformer er såvel på tysk og slesvig-holstensk som på dansk side en uadskillelig del af den nationale kamp i det 19. og 20. århundrede. Flaget og sangen tjener den nationale identitet. På tysk side handlede det om at bevare den slesvig-holstenske egenart, sådan som de tysksindede indbyggere opfattede den. Dertil hørte den påståede tætte

Karl Friedrich Heinrich Straß
AN SCHLESWIG, HOLSTEIN

Schleswig, Holstein, schöne Lande,
wo mein Fuß die Welt betrat,
o, daß stets an eurem Strande
Keime wahren Glückes Saat.
Schleswig, Holstein, stammverwandt,
haltet fest der Eintracht Band!

Wie um euch die Stürme tosen,
wogend braust die wilde Flut,
haltet fest der Liebe Rosen,
haltet fest der Treue Mut!
Schleswig, Holstein, stammverwandt,
haltet fest der Eintracht Band!

Gott ist stark auch in den Schwachen,
wenn sie gläubig ihm vertrau'n,
und ein gut gelenkter Nachen
kann trotz Sturm den Hafen schau'n.
Schleswig, Holstein, stammverwandt,
haltet fest der Eintracht Band!

Wie die Häuser schön umkränzen
die umbuschte alte Schlei,
wie die Wellen silbern glänzen,
naht gar oft ein blum'ger Mai.
Schleswig, Holstein, stammverwandt,
haltet fest der Eintracht Band!

Digtet „An Schleswig, Holstein“ var en hyldest fra berlineren dr. Straß til de skønne lande lande Slesvig og Holsten. Det var imidlertid ikke slagkraftigt nok i sin appel og blev derfor ikke sunget ved sangerfesten i 1844. Men Chemnitz anvendte refrænet herfra i den sang, som han digtede om de to havomskyllede hertugdømmer.

samhørighed mellem de to hertugdømmer og deres fælles tilhørsforhold til det tyske statsforbund. Omvendt var den tætte og statslige forbindelse med Danmark vigtig for de dansksindede indbyggere i Slesvig. Hvor mange, der ville fastholde helstaten i den form, den havde fået i 1815, forbliver et åbent spørgsmål. Disse mennesker var dårligt nok politisk aktive og bliver ofte overset.

Fremtiden tilhørte imidlertid tilhængerne af nationalstaten. Og ligesom de dansksindede nordslesvigere efter 1864 bevarede den indre forbindelse med kongeriget Danmark gennem Danebrog og sange af f.eks. Grundtvig, lod også de tysksindede slesvig-holstenere deres symboler blive en åndelig bro til de andre tyske stater.

Hvor meget af dette virker endnu? Svaret skal her kun gives for den tyske side. Forbundslandet Slesvig-Holstens

nationale symboler forbinder det moderne land med dets historiske tradition for stræben mod enhed, frihed og samhørighed med Tyskland. Disse symboler er våbnet med de slesvigske løver og det holstenske nældeblad, der går tilbage til middelalderen, den blå- hvid-røde fane, hvis farver formodentlig er afledt af våbnet, og netop også Slesvig-Holsten-sangen.

Hvad har Slesvig-Holsten-sangen at sige mennesker af i dag? Den gør det klart, at det »havomslyngede« land, der sammenlignes med en dobbelteg, har sine rødder i en historie, der ligefuldt omfatter Tyskland og Danmark. Sangen udtrykker håb om, at »en skønnere morgen gryr«. Det må i dag være ønsket om en fælles fremtid for danske og tyske og deres to lande i et forenet Europa, der bygger på fred og frihed.

(Oversættelse Carsten P. Rasmussen)

Den tyske marineforening i Aabenraa 1907. Det var en af flere nordslesvigske krigerforeninger, hvor man samledes og mindedes soldatertiden og plejede sit tyske tilhørsforhold. Foto Historiske Samlinger Aabenraa.

Tyskheden i Nordslesvig 1864-1920

Af FRANK LUBOWITZ

Et af de stærkeste våben i nationalitetskampen i perioden 1864-1920 var foreningerne. For danskerne var de en platform for fastholdelse og styrkelse af sprog og kultur, men også tyskerne var meget aktive på denne front. Frank Lubowitz, Arkivet for det tyske mindretal, Aabenraa fortæller her om de tyske foreningers betydning i den nationale kamp i tiden frem til 1920.

Da overgangstiden efter krigen i 1864 var overstået, og hertugdømmerne Slesvig og Holsten havde fået en ny statslig ordning som preussisk provins, var stem-

ningen blandt befolkningen ret reserveret. Blandt de tysksindede slesvig-holstenere var der i 1867 i første omgang skuffelse over, at Slesvig-Holsten ikke fik lov til at være en selvstændig stat under det nordtyske forbund, eventuelt med hertug Friedrich VIII af Augustenborg som hersker. Deres skuffelse over at være tvunget ind i Preussen, viste sig i 1867 ved valgresultatet til det nydannede Nordtyske Forbund: Det augustenburgske »landsparti« opnåede flertallet af mandaterne i den nye preussiske provins.

Denne afvisning af det preussiske døde imidlertid ud i løbet af femten år. Efter den fransk-tyske krig i 1870 og Wilhelm I's proklamation som tysk kejser i spejlsalen i Versailles, syntes de nationale forhåbninger, der ikke var blevet opfyldt ved de tyske revolutioner i 1848-49, at have nået deres mål. Indforståelsen med at tilhøre Preussen og Det tyske Rige voksede derfor hurtigt. Albert Hänel førte størstedelen af det tidligere augustenburg-sindede landsparti over i det liberale fremskridtsparti. Oplevelsen af den sejrriige krig mod Frankrig og den preussiske militærtjeneste styrkede den preussisk-tyske statstanke hos mange unge slesvig-holstenere. Med indgåelsen af ægteskabet mellem den tyske tronfølger, den senere Wilhelm II, og den augustenburgske hertugdatter Auguste Victoria i 1881, blev der også rent dynastisk slået bro mellem Slesvig-Holsten og Preussen.

Danskerne i Nordslesvig - som at dømme efter stemmetallene til den nordtyske rigsdag i 1867 udgjorde godt og vel 75% af befolkningen - måtte derimod se sig adskilt fra deres nationale og kulturelle tilhørsforhold med befolkningen nord for Kongeåen. Deres bestræbelser på at styrke deres danske sprog og kultur i det preussiske Slesvig-Holsten og sikre deres politiske repræsentation skal ikke omtales her, selvom den danske og den tyske bevægelse i Nordslesvig gensidig betingede hinanden.

Heller ikke forandringerne i forvaltningen og retssystemet, som var en følge af indlemmelsen i Preussen, skal belyses i denne sammenhæng. Her vil der kun blive givet et overblik over, hvilke foreninger den hjemmetske befolkning i Nordslesvig og de efter 1867 indvandrede tyskere organiserede sig i - selskabeligt, sportsligt, kulturelt eller politisk. Dette foreningsliv havde en vigtig integrerende funktion for den tyske befolk-

ning. Ganske vist udgjorde den »statsfolket«, men for Nordslesvigs vedkommende den var dog var et mindretal, og dens nationale identitet blev sikret i det tyske foreningsliv. Samtidig kan man imidlertid også hos en del af foreningerne konstatere en national arrogance og politisk afvisning af den danske befolknings ønske om kulturel og politisk selvbestemmelse i den sprogligt og kulturelt blandet region.

Det danske foreningsliv i Nordslesvig, der omfattede mange sider af samfundslivet, begyndte at udvikle en modkultur til statens sociale og politiske organisation - i lighed med Socialdemokratiet, hvis organisationer fulgte medlemmerne »fra vugge til grav«. På tilsvarende vis blev der opbygget et tysk borgerligt foreningsliv i Nordslesvig inden for det tysk-preussiske statsbegreb med dets politiske og sociale værdinormer.

Foreningerne, klubberne, selskaberne og organisationerne lagde hver efter deres formål mere eller mindre vægt på det nationale. Under alle omstændigheder udgjorde de et samlingspunkt for det tyske borgerskab i Nordslesvig. Desuden markerede tilhørsforholdet til de »rigtige« foreninger også den sociale position i samfundet.

Også efter 1920 havde de tyske foreninger stor betydning. Efter Slesvigs deling blev foreningerne i stor udstrækning det sted, hvor det tyske mindretal i Danmark fandt sit organisatoriske ståsted.

En bevidst tysk politisk bevægelse vendt imod den danske befolkning og dens institutioner opstod først i slutningen af århundredet med stiftelsen af „Deutscher Verein für das nördliche Schleswig“. Den blev først og fremmest understøttet af de tyske embedsmænd og fungerede som en del af de statslige forholdsregler mod den danske bevægelse på linie med den rigoristiske skole-

og sprogpolitik samt indgrebene mod optanter. Den fik imidlertid en hurtig udbredelse, hvad det store antal af lokalforeninger viser.

Ringridere og skytteforeninger

En række af foreninger i Nordslesvig har traditioner, som rækker tilbage til den førnationale tid. Til disse hører bl. a. ringridereforeninger, hvor medlemmernes nationale indstilling blandt de ældste af foreningerne ikke spillede nogen stor rolle. Det kom senere, hvor problemstillingen blev bragt ind i billedet af de tyske foreningers medlemmer i slutningen af 1800-årene.

Tønders skyttekorps kan se tilbage på en 300 årig foreningshistorie og hører dermed til de ældste foreninger i det tidligere hertugdømme Slesvig. Svarende til byens slesvig-holstenske indstilling fulgte skyttekorpset i krigen 1848 den blå-hvid-røde fane og sluttede sig til borgerbevæbningen i byen.

Efter afvæbningen af skytterne i 1850 blev privilegierne frataget dem af den danske krone, og korpset blev opløst. Skønt genindførelsen af statutterne allerede skete 1857, kunne foreningen på grund af dens tysksindede indstilling først genoptage de tyske foreningers traditioner i fuldt omfang efter krigen i 1864. I preussisk tid blev traditioner fra de tyske skyttefester mange steder i Nordslesvig antaget på linie med de regionale ringridertiditioner, og yderligere en række skytteforeninger blev grundlagt.

Sangforeninger

Ligesom hos skytterne i Tønder, hvis nationale sindelag blev vakt i 1840-erne var sangforeningerne præget af nationale modsætninger fra den første halvdel af 1800-årerne. I årene fra før 1848 blev slesvig-holstenske og tyske - ligesom også danske - nationale ideer i vid ud-

strækning udbredt gennem folkefester, sangfester, festmåltider og lignende foranstaltninger.

I de sange, som den i 1842 stiftede sangforening i Tønder opførte, var den nationale holdning tydelig. Til repertoiret hørte således de velkendte sange, »Lützows wild verwegene Jagd« og Ernst Moritz Arndts »Was ist des Deutschen Vaterland«. Den tyske enhedsbevægelses nederlag og afslutningen på den slesvig-holstenske krig 1850 medførte et midlertidigt stop i sangforeningernes virke, men i preussisk tid blomstrede de snart op påny.

Kort efter stiftelsen af Tønder Sangforening i 1843 blev der også i Aabenraa grundlagt en Liedertafel, dvs. sangforening. Efter indlemmelsen i Preussen stiftedes i 1868 »Den tyske Sangforening« i Aabenraa. Den i 1865 stiftede sangforening for Gråsten og omegn blev efter rigsdannelsen beskrevet som positiv »kejsertro«.

Gymnastikforeninger og brandværn

Sammen med mandskorerne blev gymnastikforeningerne bærere af den nationale holdning. I de tyske mandegymnastikforeninger øvede man sig i gulvøvelser eller redskaber efter Turnvater Jahn's tradition, f.eks. i Tønder 1865 og i Aabenraa 1888. Først efter århundredeskiftet ændrede sportsgrenene sig, for eksempel kom cykelløb og boldspil til. Samtidig viste en social differentiering sig imidlertid også, idet der opstod en handelsgymnastikforening, hvor de »moderne« sportsgrene blev udøvet side om side med den gamle, ærværdige mandegymnastikforenings aktiviteter.

En nær forbindelse m.h.t. oprindelse bestod mellem gymnastikforeningerne og det frivillige brandværn. Fra Tyskland kom ideen om det frivillige brandværn til Nordslesvig. Den opstod første som Tønder Gymnastikbrandværn af

Herre-håndboldklubben i Aabenraa 1909, en af de mange nye sportsforeninger, som dukkede op lige efter århundredskiftet. Foto Historiske Samlinger Aabenraa.

1869, som to år senere blev selvstændig. Aabenraa fulgte i 1878 og Haderslev i 1882 med dannelsen af frivillige brandværn, hvis uniformering, eksercits og kommandosprog tilpassede sig tidens militære forbilleder.

Erhvervsorganisationer

Ved siden af borgerlige selskabelighedsforeninger, som bar navne som Harmonie, Concordia og Frohsinn (Lyst Sind), opstod der også en række erhvervsmæssige sammenslutninger, som til tider organiserede selskabelige sammenkomster, men som desuden tjente til sikring af de faglige interesser. Således hørte afholdelsen af håndværks- og industri-

udstillinger og oprettelsen af spare- og forskudskasser til håndværkerforeningernes opgave.

Fra Aabenraa Håndværkerforening af 1869 - som dannede en ny organisationsform efter at næringsfriheden var indført og organisationstvangen ophævet - udskille sig 1885 Aabenraa Håndværkerklub. Ti år senere føjede den en tilføjelse til foreningsnavnet: »Forening af selvstændige tyske Håndværkere.« Her havde altså kun de selvstændige adgang, medens svendene, som for størstedelen var fagligt eller endog socialdemokratisk organiseret, kunne optages i Aabenraas Håndværkerforening.

Den stærkt voksende begejstring, og-

Kegleklubben Neuntödtler er her på udflugt med damer til Hessenstein og Løjt den 17. aug. 1901. Foto Historiske Samlinger Aabenraa.

så blandt tyskerne i Nordslesvig, for det nye kejserrige og erindringen om den sejrige krig mod Frankrig, medførte dannelsen af veteranforeninger, såkaldte Kampfgenossenvereinen, mange steder i Nordslesvig. Også veteranerne fra 1848/50 kunne optages her. Da medlemsskabet af disse foreninger indskrænkede sig til aktive krigsdeltagere, dannedes sideløbende hermed snart våbenbrødreforeninger, såkaldte Kriegervereine, hvis medlemmer havde aftjent militærtjeneste og nu dyrkede samhørigheden ved skyttefester, baller og lignende selskabelighed - og i vidt omfang betonedede

de preussisk-tyske statstanker i Nordslesvig. I 1914 var der 47 våbenbrødreforeninger i Nordslesvig.

Deutscher Verein für das nördliche Schleswig

At styrke hengivenheden overfor det Hohenzollerske dynasti og en tysk patriotisme i Nordslesvig var også målet for »Deutscher Verein für das nördliche Schleswig«, som stiftedes 1890 i Toftlund som en sammenslutning af flere lokale foreninger. Indførelsen af sprogforordningen fra 1888 førte til en styrkelse af den dansksindede befolknings modstand

mod den preussiske stat. Som gensvar på den voksende danske organisering mod det tyske styre var Deutscher Verein dannet.

En del af foreningsledelsen ligesom en ikke uvæsentlig andel af medlemmerne stammede imidlertid ikke fra Nordslesvig. Den tyske Forening blev da også af danskerne anset for at være en platform for de i 1867 indvandrede tyskere. Især efter at den »hurra-patriotiske« embedsmandsgeneration, som var præget af Wilhelm II og repræsenteret af den sønderborgske amtsdommer Dr. Hahn, som var blevet formand for foreningen, havde overtaget roret. Imidlertid viser det store antal af medlemmer (1914: 11.000), hvoraf mange var fra landbefolkningen, at også en stor del af hjemmetyskerne har været medlemmer.

Det var også førende medlemmer af Deutscher Verein, som i året 1893 tog initiativ til at stifte en forening, som erhvervede terrænet omkring Knivsbjerg og fra 1894 arrangerede en tyske folkefest for Nordslesvig på et dertil indrettet festområde. Opførelsen af Knivsbjergtårnet med en monumental Bismarckstatue var et synligt ydre tegn på en tysk prægning af Nordslesvig og i strid med den danske befolknings holdning.

Således havde den tyske bevægelse fået sit centrum i Nordslesvig. Ved siden af et tysk foreningsliv, som omfattede sang, gymnastik, selskabelighed og faglige interesser i de lokale områder i Nordslesvig, var det politiske element i høj grad kommet i centrum gennem våbenbrødreforeningerne, Deutscher Verein og den årligt tilbagevendende Knivsbjergfest.

Denne form for optræden fik unægtelig ikke den ønskede virkning: At svække den danske bevægelse i Nordslesvig. Dette kan aflæses af de danske foreningers medlemstal, af de danske stemmer ved valgene og endelig i afstemningsre-

sultatet ved folkeafstemningen i 1. zone den 10. februar 1920.

*

Selvom de tyskprægede foreningers virke i Nordslesvig ikke kunne assimilere den danske befolkningsdel, havde de dog en vigtig betydning for tyskernes sammenhold i det nordlige Slesvig-Holsten, og den fortsatte udover afstemningsdagen. Hvor stor betydning inkorporeringen i foreningslivet havde, og hvor stærk rodfæstelsen af den nationale prægning fra foreningerne var, kan ikke alene beskrives ud fra antallet af foreninger. Et tilnærmelsesvis billede kan vi kun få ved at se på summen af de faste arrangementer, klubaftener og øvelsestimer ligesom antallet af de tilbagevendende sommerfester, stiftelsesballer og juletræsfester. Herved vil der fremkomme et billede af deres betydning for fællesskabets sociale liv. Inkorporeringen i det tyske foreningsliv betegnede imidlertid også tilhørsforholdet til en samfundsmæssig position og en social kontrol af det enkelte medlem - i Nordslesvigs specielle situation frem for alt med henblik på den enkeltes nationale pålidelighed. (Oversættelse Hans Henrik Hvelplund og Inge Adriansen).

Litteratur:

By- og sognehistorier fra Aabenraa, Tønder, Tinglev, Løjt, Haderslev og Gråsten.

Uwe Iversen: Schützenkorps Tondern – 300 Jahre »Gur Schuß«, SHAN 67/68.

Geschichte des Tonderner Singvereins 1842-67. SHAN 67/68.

100 Jahre Turnerbund Tondern von 1865. (1965).

100 år i samfundets tjeneste. Tønder frivillige brandværn 1869-1969 (1969).

Een for alle – alle for een. Aabenraa frivillige brandværn i hundrede år. (1978).

Apenrader Handwerkclub 1885-1985. (1985).

Gottlieb Japsen: Den fejlslagne germanisering. (1983).

Hjemmetyskheden siden 1920

Af GÜNTER WEITLING

Et af de aktive medlemmer af det tyske mindretal er Günter Weitling, der er tysk sognepræst i Sønderborg og leder af Deutsches Museum Nordschleswig. Han redegør her for mindretallets forhold fra 1920 til nutiden.

Hjemmetyskhedens historie efter 1920 kan inddeles i seks klart afgrænsede kronologiske afsnit, der hver især har været påvirket af, hvordan Danmark og Tyskland på det pågældende tidspunkt er kommet ud af det med hinanden.

Årene fra 1920-1933 var tiden, hvori den tyske befolkningsdel under pastor Johannes Schmidt-Vodders ubestridte ledelse konstituerede sig som mindretal i kongeriget Danmark og opbyggede sine kulturelle, politiske og sociale organisationer. Det var en problemfyldt tid for hele landsdelen, som var økonomisk udpint på grund af eftervirkningerne fra 1. verdenskrig.

Tilpasningen til forholdene nord for Kongeåen var problematisk helt indtil 1939. Dette udløste bl. a. en række krisebevægelser, som mindretallet ikke formåede at formulere en klar holdning til. At ca. 25 % af de sønderjyske landmænd i begyndelsen af 30'erne havde store økonomiske vanskeligheder, er en af forklaringerne på, at mange i stigende grad lyttede til de nationalsocialistiske toner og ideer, som bemægtigede sig den ustabile Weimar- Republik, hvis demokratiske mønsterforfatning ikke formåede at leve op til de faktiske politiske og sociale forhold.

De tyske statsmidler, som gennem »Kreditanstalten Vogelgesang« i Haderslev blev stillet til rådighed for økonomisk trængte tyske landmænd, var util-

strækkelige og førte til modforholdsregler fra dansk side. Kampen om jorden øgede de nationale spændinger i grænselandet. Krisebevægelser udløst af landsdelens specielle problemer og de forskellige ekstremistiske strømninger, som udefra trængte ind i Sønderjylland,

I årene efter 1920 følte mange medlemmer af mindretallet sig følelsesmæssigt knyttet til den tyske stat. I hjemmene fandtes buste og billeder af rigspræsident Hindenburg og siden af Hitler. Efter 1945 har tyske statslige personer og symboler ikke haft en tilsvarende placering. Foto: Deutsches Museum Nordschleswig.

førte til at hjemmetyskheden ikke havde mulighed for at tilpasse sig til de nye forhold i et roligt genopbygningsarbejde.

Årene fra 1930 indtil slutningen af 1935 blev utrolig kaotiske, idet en række nationalsocialistisk prægede grupperinger og »førere« med forskellig opbakning i kredse syd for grænsen indbyrdes kæmpede om magten. I slutningen af 30'erne prøvede den gamle leder Schmidt-Vodder endnu engang på at blive mindretallets samlende kulturelle og politiske lederskikkelse. Tiden var imidlertid løbet fra en sådan løsning og forsøget glippede. Schmidt-Vodder dannede organisationen »Den tyske front«, der i princippet tog afstand fra nazismen. I pagt med mange af tidens strømninger accepterede han dog bl. a. førerprincippet og andre dele af det nazistiske idékompleks. Nazismens metoder, som bl. a. blev synlige i 1933 i den såkaldte »påskestorm«, tog han afstand fra. I dette fremstød prøvede de slesvig-holstenske nationalsocialister på at fremme deres og de nazistiske mindretalskredses krav om en revision af grænsen. »Påskestormen« løb ud i sandet. Spændingerne mellem hjemmetyskhed og flertalsbefolkning blev dog øget, samtidig med at Schmidt-Vodders ledelsesposition led et yderligere knæk.

I slutningen af 1935 lykkedes det for dyrlæge Jens Møller, Gråsten at ensrette mindretallets politiske og kulturelle arbejde ved hjælp af en ny partiorganisation. Dens navn var NSDAP-N (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei Nordschleswig), og den organiserede det samlede mindretalsarbejde i lighed med den totale ensretning, der blev praktiseret i moderlandet Tyskland.

Der var ikke plads for tanker og handlinger, som ikke harmonerede med partiets holdning og totalitære principper. Når kontrollen blev så effektiv, som til-

fældet var, og når ensretningen vedrørende forbindelsen til Tyskland var aldeles ensidig, så skyldtes det, at SS overtog ledelsen af samtlige forbindelser til det vidtforgrænsede tyske folkelige arbejde i udlandet. De ledende personligheder, som ikke underkastede sig den nazistiske ideologiske krav, blev, uanset om de stod på det politiske spektrums højre eller venstre side, sat ud af spillet. Enkelte ledere formåede at bevare en vis indflydelse uden dog på nogen måde at være et ægte alternativ til NSDAP-N.

Da Danmark den 9. april 1940 i modstrid til bestående aftaler mellem Danmark og Tyskland blev besat af tyske tropper, var der således ingen kredse i mindretallet, som offentligt tog til gæmme imod den ensrettede mindretalspolitik. Partiet havde et meningsmonopol, hvis indhold den overvældende hovedpart af mindretallets medlemmer var indforstået med. Den tyske rigsbesultmægtigede i Danmark, Werner Best, karakteriserer i sin af Siegfried Matlok udgivne og kommenterede beretning om »Danmark i Hitlers hånd« meget rammen den tyske befolkningsdels holdning under krigen: Villigt bragte den hvert et offer, som blev forlangt af den, i håb om også statsligt at blive genforenet med moderfolket. De kredse, der ikke sympatiserede med nazismen, og hvis talmæssige styrke ikke kan fastslås, kom ikke offentligt til orde.

Hjemmetyskhedens nazistiske engagement blev en offergang, der med al tydelighed kommer til udtryk gennem mindelunden for mindretallets faldne i 1. og 2. verdenskrig på Knivsbjerg.

Dels af ægte overbevisning og solidaritet med moderfolket dels som følge af et agitatorisk pres meldte mange hjemmetyskere sig frivilligt til krigstjeneste i Waffen-SS. Der foreligger intet samlet tal for de medlemmer af mindretallet, der meldte sig til krigstjeneste i 2. ver-

Efter 1935 gennemorganiseredes og uniformeredes mindretallet på nazismens præmisser. Mønstring i 1939 i Skelde på Broagerland i anledning af et ungdomsherbergs indvielse. Foto: Deutsches Museum Nordschleswig.

denskrig. I slutningen af 1942 gjorde 1759 tjeneste i Waffen-SS, der var en kampehed, som de fleste mindretalstyskere fra forskellige europæiske lande og andre, der ikke var tyske statsborgere, blev indlemmet i. Tallet øgedes dog betydeligt i de følgende krigsåre.

Efterhånden som tabstallene forelå, erkendte den moderate hjemmetyske leder, Jens Møller, at krigen havde udviklet sig til at blive en trussel mod det tyske mindretals fremtidige eksistens. Fra 1943 førte han derfor en mere afdæmpet kurs og søgte - omend forgæves - at mindske spændingerne til den danske flertalsbefolkning.

Med grundlag i en samling af fotografier af faldne hjemmetyske krigsdeltagere har mindretallets museum i Sønderborg bestræbt sig på at finde frem til det

eksakte tabstal. 752 navne ligger fast - en åreladning, som hjemmetyskheden aldrig har formået at kompensere for.

Retsopgør og ny begyndelse

Årene fra maj 1945 til 1955 var retsopgørets og dets eftervirkningers tid. Mindretallet svækkedes yderligere ved, at en del tyske statsborgere, der havde været ansat i dets institutioner eller havde haft anden beskæftigelse i regionen, blev udvist. En stor del af den tyske befolkningsdels mandlige medlemmer blev interneret i Faarhuslejren, som den tidligere Frøslevlejre kom til at hedde, på Sønderborg slot eller andetsteds. Ifølge retshistorikeren Ditlev Tamm blev 2958 hjemmetyskere straffet især for en eller anden form for tysk krigstjeneste. Det er i denne forbindelse glædeligt at konsta-

tere, at kun 31 medlemmer af det tyske mindretal blev straffet for angiveri.

Den såkaldte Faarhustids yderpunkter markeres på den ene side fra maj 1945 af retsopgørets arrestationer og på den anden side af den tyske og danske stats gensidige anerkendelse af det danske og tyske mindretals ret til at eksistere. Formaliseringen af anerkendelsen, som der allerede var taget indledende skridt til, og som i høj grad var påvirket af storpolitiske og bilaterale motiver, kom til udtryk i København-Bonn erklæringerne af 1955. Der er tale om politiske hensigtserklæringer, som stadig udgør fundamentet for mindretalspolitikken i det dansk-tyske grænseland.

Perioden har præget hjemmetyskheden på godt og ondt. På den ene side har der været tale om en vanskelig tid med sociale problemer og stor usikkerhed vedrørende de fremtidige vilkår. På den anden side skabte modgangen en øget indre solidaritet hos de medlemmer af mindretallet, der ønskede at forblive tro overfor deres kulturelle arv. Dette kom bl. a. til udtryk i et kammeratskab, som også i en vanskelig modgangstid indebar oplevelsen af samhørighed, fælles kreative oplevelser m. v. Begrebet Faarhusmentalitet betegner derimod en udelukkende negativ præget protestholdning til såvel det danske samfund som mindretallets nye politiske grundholdning og organisation. Det var dog Faarhuskammeratskabet og ikke Faarhusmentaliteten, som blev afgørende for hjemmetyskhedens udvikling i tiden efter maj 1945. Trods et betydeligt tryk fra flertalsbefolkningens side ønskede mindretallets kerne at holde fast ved tysk kultur, det sproglige særpræg m. v. At grundlaget og målsætningen for det fremtidige arbejde måtte blive et ganske andet end i det foregående årti, var en selvfølge.

Allerede i november 1943 havde en

kreds af tysksindede borgere i Haderslev udarbejdet et dokument, som mindretallet efter Hitlerregimets sammenbrud kunne basere sit fremtidige virke på. Gruppens førende personligheder var tobaksfabrikant Mathias Hansen, den tyske sognepræst ved Vor Frue Kirke, Friedrich Prahll og købmand Peter Frees. Af indlysende grunde måtte dokumentet forblive i skrivebordsskuffen indtil maj 1945. Dets væsentlige grundsætning var princippet om loyalitet overfor den danske stat. En følge af dette princip var erklæringen om, at tidligere grænserevisionskrav en gang for alle blev frafaldet. Den ønskede statslige integration skulle, forbundet med kulturel selvstændighed, idémæssigt hvile på den demokratiske grundopfattelse.

Umiddelbart efter 1945 omsattes disse tanker ikke uden interne stridigheder i den nye hovedorganisation, »Bund deutscher Nordschleswigers« (BdNs) program. Dette har i de forgangne fem årtier dannet mindretallets uanfægtede kulturelle og politiske grundlag. Gang på gang har mindretallet på særlige mindedage bekendt sig til sit historiske ansvar, men samtidig klar og umisforståeligt taget afstand fra enhver form for tidligere og nutidige totalitære tiltag.

En anerkendelse af denne demokratiske holdning helt i »Haderlsev-Erklæringens« ånd var bl. a. den danske dronning Margrethe IIs og Prins Henriks besøg hos mindretallet i 1986 og den tyske forbundspræsident Richard von Weizsäckers i 1989 i forbindelse med et officielt statsbesøg i Danmark.

Udviklingen efter 1955

Som følge af de nye muligheder og den nye ånd, som København-Bonn erklæringerne var et udtryk for, kunne der i perioden fra 1955 til 1972 ske en væsentlig udbygning af mindretallets kulturelle organisationer og institutioner. Dette

Faarhustiden havde også sin kreative side. Her ses de interneredes husflidsarbejder i træ, ben og andre materialer. Foto: Deutsches Museum Nordschleswig.

gælder især privatskolevæsenet, som udviklede sig til at blive den tyske befolkningsdels »officielle« eksamensskolevæsen. I august 1959 afsluttedes opbygningen med indvielsen af det tyske gymnasium i Aabenraa, hvis studentereksamen giver ret til videreuddannelse på såvel tyske som danske universiteter og højere læreanstalter. Det politiske talerør har i efterkrigstiden som i tiden før den nazistiske magtovertagelse været »Slesvigsk Parti«. Efter 1945 har de politiske aktiviteter og organisationsformer forandret sig løbende. Fra at være en funktion, der udelukkende blev aktivret i forbindelse med valgene, har partiet i løbet af det seneste årti udviklet sig til en mere permanent og selvstændig organisation. Det er »Slesvigsk Partis« formål at varetage mindretallets og regionens interesser på en mere kontinuerlig og synlig måde, end dette tidligere

har været tilfældet. Det mest iøjnefaldende resultat af denne nye arbejdsform blev opnået i forbindelse med amtsråds- og kommunevalgene i november 1993. Efter faldende stemmetal siden begyndelsen af 70'erne og ikke mindst katastrofevalget i 1989, hvor der kun blev afgivet 4877 stemmer til amtsrådsvalget, er det lykkedes at vende den nedadgående tendens. Med et stemmetal på 5115 og en fremgang på 4,9 % i forhold til 1989 opnåede partiet mere end de 5000 stemmer, det havde sat sig som mål.

I 1979 blev det besluttet at opgive opstillingen af egne kandidater til folketingsvalgene. Fra 1953 til 1964 repræsenterede Hans Schmidt, Oksbøl, der var direkte valgt, mindretallet i folketinget. Fra 1975 indtil 1979 kunne redaktør Jes Schmidt, Aabenraa opnå valg gennem opstilling på CDs liste.

I Jes Schmidts funktionsperiode dan-

ner året 1972 et for det tyske mindretal vigtigt skel. Danmarks medlemskab af EF betød en yderligere nedbrydning af levnene fra grænsekampens dage. Konfrontationer måtte i stigende grad opfattes som anakronismer i en tid, hvori de grænseoverskridende kontrakter og mindretallenes fælles interesser, som bl. a. blev kanaliseret igennem FUEV (den føderalistiske union af europæiske folkegrupper), blev prioriteret stadig højere.

Efter folketingsmand Jes Schmidts død

kunne samarbejdet med CD ikke videreføres og mindretallet ophørte med at være direkte repræsenteret i folketinget. I stedet for blev der oprettet et sekretariat på Christiansborg til varetagelse af det tyske mindretals interesser. Denne nu over ti år gamle institution er i den hidtidige funktionsperiode blevet ledet af chefredaktør Siegfried Matlok, der i forhandlinger og kontakter med danske politikere og myndigheder har opnået betydelige resultater såvel for mindre-

Efter 1955 opbyggede mindretallet et vidtfor-grenet net af organisa-tioner og institutioner. Det tyske biblioteksvæ-sen med en biblioteks-central i Aabenraa er en vigtig kulturel faktor. Det nyeste skud på stammen er det tyske museum i Sønderborg, der blev indrette i bibli-oteksforeningens loka-ler. Foto: P. W. Weber.

1990'ernes tyske mindretal i Danmark lægger vægt på det grænseoverskridende arbejde og på forbindelsen til den danske befolkningsdel. I 1993 udgav »Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig« et skrift i anledning af Tønders 750 årige jubilæum. Billedet viser skriftets overrækkelse på rådhuset i Tønder. I midten står den daværende borgmester Kurt Johannsen. Foto: P. W. Weber.

tallet som helhed som for enkelte af dets medlemmer. Mindretalssekretariatet, de eksisterende kontaktudvalg til den danske regering og til den slesvig-holstenske landdag samt utallige andre kontakter i det grænseoverskridende samarbejde har i slutningen af det 20. århundrede givet det danske og tyske mindretal en ganske anden politisk og kulturel placering, end tilfældet var i grænsekampens dage og i tiden fra 1945 til 1955. Mere end nogensinde før i sin 75-årige historie varetager det tyske mindretal i Danmark en formidlende funktion. Denne gælder

ikke mindst det danske og tyske folk. I kraft af den historiske udvikling indgår disse i et stadig tættere interessefællesskab.

Assimilation i det danske

Den stedfundne glædelige udvikling løser imidlertid ikke mindretallets vanskeligheder i forbindelse med den accelererende integration og assimilation i flertalsbefolkningen.

Sociologisk set har den tyske befolkningsdel i Sønderjylland siden 1920 haft en vis slagside, idet det bl. a. ikke lyk-

des at knytte de arbejderkredse til sig, som var præget af den socialistiske internationalisme. Disse kredse følte ikke, at de blev tilgodeset af mindretallets middelstandspolitik, der var en følge af, at de fleste af dets medlemmer havde deres ståsted i gårdejer-kredse. Politisk blev de tyske socialdemokrater derfor hurtigt assimileret af det danske socialdemokrati. Heller ikke de tysksindede kredse, der omkring århundredskiftet var blevet grebet af den nordslesvigske kristne vækkelsesbevægelse, formåede for norges vedkommende at opgive deres indifferente holdning til politiske og folkelige spørgsmål. Nogle af de vanskeligheder, som især mindretallets politiske organisation har måttet kæmpe med i de seneste år, skyldes en manglende alders- og erhvervmæssig bredde. Skævheden forstærkedes yderligere på grund af landbrugets omstrukturering og den uensartethed i aldersfordelingen, der bl. a. er en følge af de tab, som 2. verdenskrig på forskellig vis medførte.

Mindretallet er dog i stigende grad opmærksom på disse forhold og har ikke uden held formuleret et kulturelt og politisk program, der tilgodeser de bredest mulige befolkningskredse med tilknytning til den tyske befolkningsdel.

Mindretallet og den tyske genforening

En begivenhed, der fik afgørende betydning også i mindretallets historie, var Tysklands genforening i efteråret 1989. Muligheden for at opleve den østlige del af moderlandet, hvis eksistens i festtalerne igennem årtier havde været reduceret til en retorisk fodnote, blev udnyttet i langt højere grad, end det kunne forventes. Genforeningen stiller øgede krav til den historiske viden om hændelserne i det tidligere DDR og de lande i det østlige Europa, hvor der findes tyske mindretal. Beskæftigelsen med Forbundsrepublikkens nye lande rejste og-

så en række principielle spørgsmål om identitet, nationalitet, politisk og folkelig ansvarlighed m. v., som det er uundværligt for et nationalt mindretal at rejse og forholde sig til. Det tyske mindretals organisationer nøjedes ikke med at betragte Østtyskland som et nyt rejsemål. Der blev indenfor rammerne af de forhåndenværende muligheder ydet ideel og materiel hjælp. Grupper af svagelige og syge børn fra bl. a. økologisk truede områder fik formidlet rekreationsophold i Sønderjylland. Der blev organiseret indsamlinger til fordel for tyske mindretal i Østeuropa, oprettet forskellige fadderksaber m. v.

Forudsætningen for denne åbning har dog været plejen af nære kontakter til skiftende kredse i Slesvig-Holsten. Siden 1920 har der eksisteret fadderskaber, der består den dag i dag, og kommer til udtryk især i kulturelle og personlige forbindelser. Kontakterne kanaliseres især gennem grænseforeningerne, SHHB (Det slesvig-holstenske hjemstavnsforbund), Grenzfriedensbund m. v., hvis målsætninger er tilpasset tidens forandrede krav.

Disse fortsat tætte forbindelser mellem det tyske mindretal og Slesvig-Holsten kommer i forbindelse med jubilæet i juli d. å. til udtryk i det tyske museums medvirken ved en udstilling i rådhuset i Slesvig, der bl. a. giver udtryk for de nære bånd, der fandtes og stadig findes til det nuværende forbundsland Slesvig-Holsten.

Litteratur:

Günter Weitling: Die Heimdeutschen. Ursprung, Geschichte und Wesen. Sønderborg 1990.

Günter Weitling: Tysk Identitet i Nord-slesvig (I: National identitet. Fem foredrag om dansk og tysk i grænselandet. Udgivet af Institut for Grænseregionsforskning. Aabenraa 1994, s. 25-35).

Knivsbjergfesten i 100 år

Af OLAF PETERS

Folkloristen Olaf Peters fra Kiel har skrevet om Knivsbjergfesten til bogen om Knivsbjerg, som udgives til jubilæet i juni 1994. Han giver her en skildring af 100 års tysk-nationale manifestationer på Knivsbjerg og samspillet med det tilsvarende danske, nationale mødested.

Efter 150-års-jubilæet for Skamlingsbankekemøderne i 1993 er det i 1994 Knivsbjergfestens tur til at runde de 100 år. Ideen om at afholde tyske folkefester på bakkekammen ved Genner Bugt opstod i 1891 i Hoptrup ved stiftelsesmødet i lokalforeningen af »Deutscher Verein für

Sangblad til 2. Knivsbjergfest i 1895. Overskuddet gik til indsamlingen til Bismarcktårnet. Sangen »Als höchsten Punkt in Deutschlands Nordmark seht den Knivsberg schauen über Land und See« var digtet af lærer Adelbert Dreesen fra Aabenraa, og W. Knack, Aabenraa havde komponeret melodien og udgivet sangbladet. Tilhører Knivsbjergselskabet.

das nördliche Schleswig«. Som forløber afholdtes i juli 1893 en folkefest på Kalvø i bunden på Genner Fjord. En af talerne henviste her til det nærliggende Knivsbjerg, hvor han ønskede at rejse et mindesmærke med Germania, som skulle være »skønnere og mere smagfuld end hint ... trodsige støtte på Skamlingsbanken«.

Efter købet af Knivsbjerget den 12. august 1893 stiftedes Knivsbjergselskabet, hvis statuter som hovedformål angav »afholdelse af folkefester og patriotiske forsamlinger på Knivsbjerget«. Indvielsesfesten fandt sted den 15. juli 1894 og tiltrak 4-5.000 mennesker. Hovedpersonen bag købet af Knivsbjerg, rigsdagsmanden og reder Jebsen fra Aabenraa, indledte festtalerne ved at takke de mænd, der havde realiseret det sidste års motto »Knivsbjerg histovre må blive vores tyske Skamlingsbanke«. Herved indrømmede han klart, at der var tale om en efterligning af danskernes mødested. Dette forhold havde de danske aviser i Nordslesvig på forhånd bebrejdet arrangørerne. Men det var allerede ved Kalø-festen året før tilbagevist af en anden taler, der sluttede med disse ord: »Som om vi tyskere overhovedet have nødig at lære at fejre patriotiske fester af vore fjender!« Mange andre udtalelser viste dog, at Knivsbjergfesten i lighed med Den Tyske Forenings andre aktiviteter både var inspireret af og rettet imod den såkaldte danske agitation.

De to nationale fester på Skamlingsbanken og på Knivsbjerg havde - i hvert fald i perioden før 1914 - en vigtig betydning som »agitationsmiddel« eller »våben i den offentlige debat«, udtrykkene skyldes henholdsvis en dansk og en tysk historiker.

Denne særlige form for verbal kamp, som foregik ved de nationale fester, var underkastet visse spilleregler, og det måtte en taler ved Skamlingsbankefe-

sten i 1894 erkende. Denne (jeg kan ikke undlade at nævne navnet) herr Buch talte for fredssagen og kom med denne opfordring til sine landsmænd: »Skønt Tyskerne har gjort os megen fortræd, må vi ikke se for ensidigt på sagen ...«. Den efterfølgende talers enkelte svar herpå lød: »Hans tale hørte ikke hjemme på Skamlingsbanke, men på Knivsbjerg!« Denne meningsudveksel skete elleve dage før den allerførste Knivsbjergfest fandt sted, og den viser, at Knivsbjergs rolle som tysk forsamlingssted fra begyndelsen var kendt blandt dansksindede.

I årene omkring århundredskiftet findes en del eksempler på, at udsagn fra den ene fest refererer til ytringer gjort på den anden, og at man - på afstand - tiltalte hinanden direkte. Ved siden af denne fjernkommunikation, som blev formidlet ved hjælp af aviser og muligvis spioner, bestod konkurrencen i at have den største opbakning målt i deltagere. Begge siders aviser bebrejdede hinanden for at overdrive egen fests tilslutning og for at angive et alt for lavt tal for modpartens fest. Dette tilbagevendende ritual var ledsaget af en kraftig polemik. Her var Flensborg Avis' karakteristik af Knivsbjerg som »fortyskningsbakken med sit grinende abefjæs« i 1902 vistnok den stærkeste tobak.

Den gensidige påvirkning mellem disse to national-helligdomme svandt ind i 1920-erne, bl.a. fordi Skamlingsbankemødernes betydning gik tilbage. Først i 1930-erne i forbindelse med de tyske nazisters fremmarch fik Skamlingsbankemøderne igen større tilslutning, og konkurrencen mellem de to fester blev genoplivet i et vis omfang. En sammenligning af Knivsbjerg og Skamlingsbanke viser således, at Knivsbjergfestens historie i det første halve århundrede er tæt forbundet med Skamlingsbankens historie.

Knivstårnet ca. 1905. Udformningen skyldtes Friedrich Möller, som vandt førsteprisen i en konkurrence om et Bismarck-mindesmærke, udskrevet af Knivbjergselskabet i 1897.

I det følgende vil vi nu se på Knivbjergfestens funktion for det tyske mindretal. Andre vigtige aspekter omkring Knivbjerg, f. eks. monumentet eller mindstedet, omtales ikke, da der kan henvises til to tidligere artikler i Sønderjysk Månedsskrift i 1989.

Knivbjergfester før 1920

Valget af Knivbjerg som forsamlingssted for de tysksindede i Nordslesvig er let at forklare. Efter at Skamlingsbanken - sammen med de 8 sogne syd for Kolding - ved fredsslutningen i 1864 var kommet til det danske kongerige, var Knivbjerg med den 97 m høje bakke det højeste punkt i Nordslesvig. At eje dette var et symbol på besiddelse af det omliggende land. I 1901 blev Bismarcktårnet rejst på toppen af Knivbjerg, og

det manifesterede den tyske overtagelse af stedet sammen med flagene, forskellige ildformer og akustiske signaler. Ved indvielsesfesten i 1894 var der således en 10 m lang fane på en 25 m høj stang, der blev affyret kanonskud, og om aftenen var der fyrværkeri for at synliggøre festens afholdelse for andre end de tilstedeværende. Avisreferatet viste klart, hvem denne demonstration frem for alt var rettet imod: »De såkaldte sønderjyder kunne idag for første gang se den tyske fane vaje fra Knivbjerg, og dette banner vil også påminde dem om, at de er tyske undersåtter«.

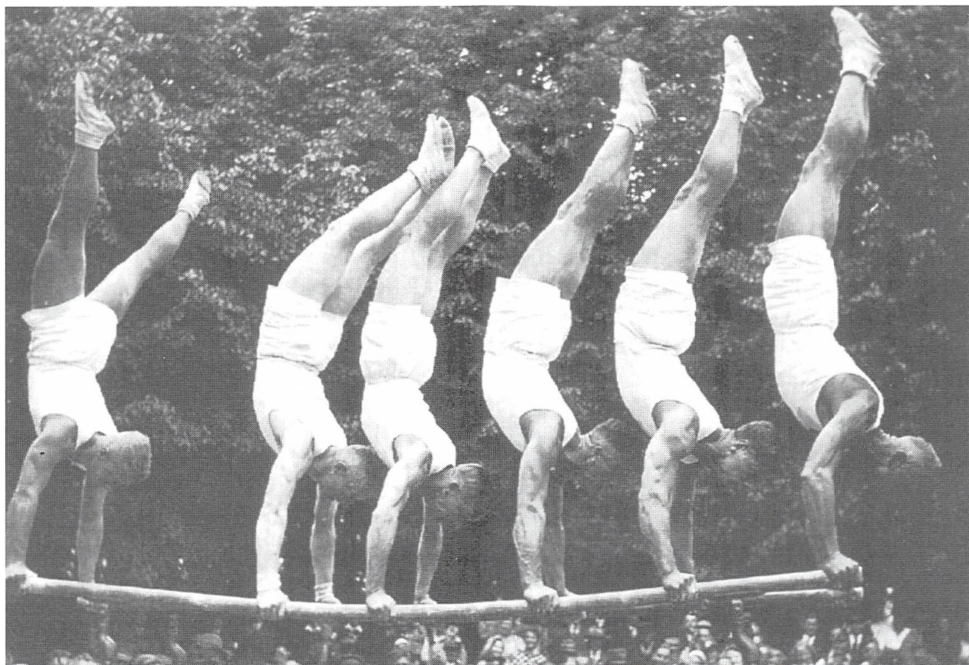
I perioden 1894 til 1914 var Knivbjergfesten domineret af talernes nationale ideologi, benævnt fædrelandskærlighed. Den var baseret på ubetinget disciplin og pligttopfyldelse over for kejse-

ren og det tyske rige. Enhver, som ikke ville følge dette princip, især de dansk-sindede, truedes med en aggressiv tone og stærke ord. Festen og især festtalerne blev brugt til at besværges egne tilhængere, at forsøge at overbevise de blakke- de samt at angribe modstanderne. Derudover var formålet at vise »at der i det nordlige Slesvig også findes en tysk be- folkning«. Det var forbundet med kra- vet om økonomisk støtte fra regerings- institutionerne i Berlin til kampen mod »de tyskfiendtlige wyhlerier«, dvs. agi- tation.

Men Knivsbjergfesten var også sam- lingsstedet, hvor de tysksindede mødes til gensidig styrkelse og underholdning. Med indførelsen af idrætsskonkurrencer og opvisninger fra 1896 lykkedes det at inddrage ungdommen og at forøge fe- stens attraktivitet. Boldspillene og gym- nastikøvelserne var i øvrigt et vigtigt

element, som ikke fandtes ved Skam- lingsbankefesterne.

Den 11. maj 1919 arrangerede »Deut- scher Ausschuß für das Herzogtum Schleswig«, som varetog de tyske inte- resser i afstemnings- og grænsedrag- ningsprocessen, en manifestation på Knivsbjerg. Med paroler om udholden- hed og fremhævelse af fortidens store gerninger prøvede man at indgyde mod og handlekraft. Dette møde havde dog kun stedet tilfælles med de tidligere Knivsbjergfester. Det var andre ophavs- folk, andre medvirkende og andre delta- gere, idet de færreste kom fra Nordsles- vig. Det preussiske indenrigsministeri- um i Berlin nedlagde forbud mod delta- gelse af en repræsentant for regerings- præsidiets i Slesvig, fordi »festen på Knivsbjerget er en provokation overfor danskerne, som man af politisk klog- skab skulle have undladt. Monumentet

Seks tyske herrer på barren ved Knivsbjerg-festen, ca. 1938.

er oprettet til optirring af danskerne ... og stedet er en tumleplads for chauvinistiske bestræbelser.«

Mellemkrigstiden

Det var den tyske ungdomsbevægelse, som i 1921 genoplivede Knivsbjergfesten. I første omgang dominerede idrætskonkurrencen, men i løbet af tyverne kom der flere og flere kulturelle indslag. Samtidig voksede også festtalens betydning. Kritikken mod grænsen og dens tilblivelse var oftest hovedemnet og blev fremført både i forsonlige vendinger og med krævende ord og ønsker om et stærkt Tyskland. Perioden er præget af en ikke éntydig politisk holdning blandt festtalerne. I generelle træk kan dog siges, at Schmidt-Wodder, som i denne tid er mindretallets uomstridte leder, stod for en mindre aggressiv politik. Ønsket om grænserevision mente man kunne realiseres på fredelig vis. Der hørtes til stadighed slagord som offervilje og trofasthed mod tyskheden, som for det meste refererede til et Tyskland fra en svunden tid og ikke til den daværende Weimar republik.

For hjemmetyskernes virke fik Knivsbjergfesten funktionen »ungdommens tyskbevaring«. Et af de tydeligste eksempler for denne målsætning er festelementet 'Kasper' (svarende til Mester Jakel), som dukkede op i 1922 og især var rettet mod børnene. Kaspers første optræden blev kommenteret med rosende ord, fordi han var »vaskægte nord-slesviger«, som kender alle problemer i grænselandet og vanskelighederne med de personer, »som ikke forstår eller ikke kan forstå, om de nu er fra Berlin eller København«. Men Kaspers største fordel var, at han talte »vores lokale plattansk«. For en, som ikke er opvokset i hjemmetysk miljø er det en elskelig kuriositet, at »ungdommens tyskbevaring« sker ved hjælp af den danske dialekt.

Knivsbjergfesten blev i disse år også til et stævne, hvor det tyske arbejdes mangfoldighed på det kulturelle plan fremvises. Præsentationen af musik-, teater- eller gymnastikopførelser fra forskellige lokalgrupper var med til at give festen tilnavnet »hærskue«. Her var der mulighed for, at »Verband der Vereine heimattreuer deutscher Nordschleswiger« (nordslesvigernes hjemstavnsforening i Tyskland) kunne opretholde forbindelsen med hjemmetyskerne. Ved at inviterer andre tyskere skabte man kontakt mellem mindretallet og moderlandets befolkning.

Under nazismen

Nazisternes magtovertagelse i Tyskland medførte begejstring og håb hos de tyske nordslesvigere, og dette kom også til udtryk i stigende deltagerantal til Knivsbjergfesterne. I hovedtræk var perioden præget af tre aspekter. Det første var Schmidt-Wodders holdning, som utvetydigt udtrykker beundring for og værdsættelse af Hitler, men dog ikke ønske om at mindretallets organisation blev nazi-styret. Det andet træk var, at nazisterne i Nordslesvig ikke kunne enes, og at de dannede flere tysksindede nazi-grupper, som skændtes om førerrollen. Det tredje hovedaspekt var den tyske regerings diplomatiske interesse i tilbageholdenhed med hensyn til udtalelser om grænserevisionen, hvad mange tysksindede ellers havde forventning om.

Til selve Knivsbjergfesten kom disse uoverensstemmelser (hvis fordeling i personlige og ideologisk begrundede motiver er uklare) kun i begrænset omfang til udtryk. De fleste talere holdt sig enten tilbage eller skjulte deres eget budskab i abstrakte paroler og glorificerede proklamationer af Tysklands genvundne storhed og vidunderlighed. I 1936 var der dog fare for, at der ved festen kunne opstå uenigheder, hvorfor

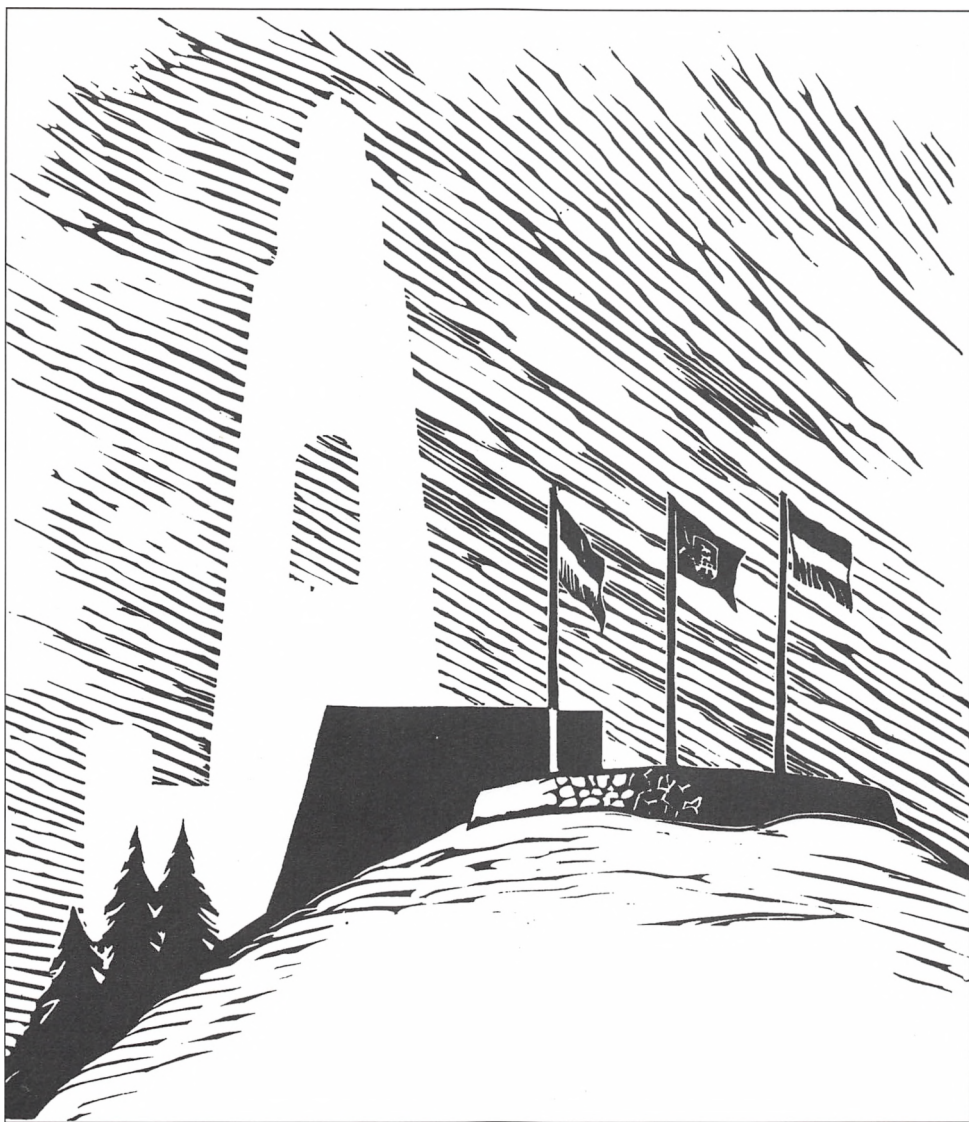
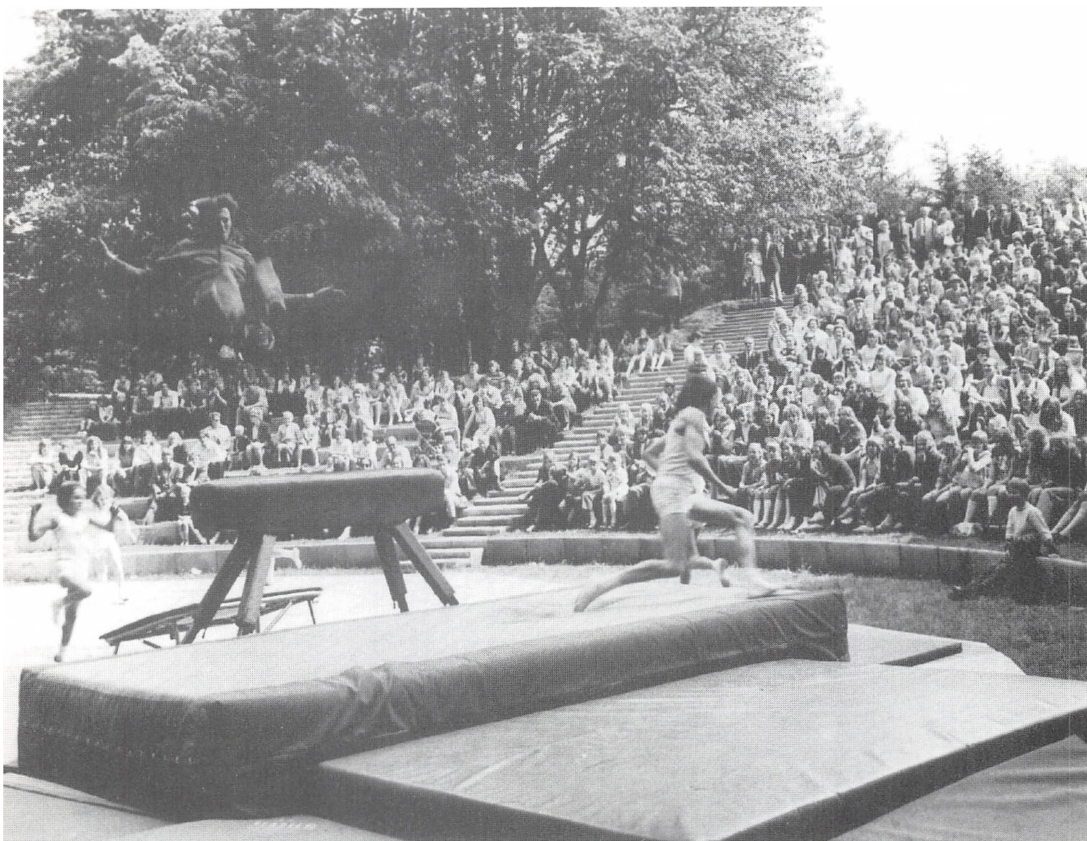

Illustration af A.G. Nissen til en brochure udgivet af Harboe Kardel i 1971. Her ses det sprængte Knivsbjergtårn som en skygge af fordums storhed bag den genskabte festplads. De tre flag er henholdsvis det tyske, det slesvig-holstenske og det særlige Knivsbjergflag, der i blå og gult viser Immervad Bro.

denne aflyses. I stedet for afholdtes om efteråret en mindre fest. Senest fra 1938 var der tale om en fuldstændig nazi-styring af det tyske mindretal med Jens

Möller, Gråsten, som hovedperson. Han holdt således festtalerne i 1938 og -39, hvor han ganske vist bekræftede loyaliteten over for den danske stat, men sam-

Knivsbjerg-fest i 1965. På friluftscenen In der Mulde vises springøvelser over barre. Foto: Knivsbjergselskabet.

tidigt afviste han klart, at grænsen skulle være retfærdig eller skabt for evigheden. Især med sine beskrivelser af den nazistiske problemløsning, Hitlers forestilling om et 'storgermansk rige', overskred han Berlins politiske direktiver og fik derfor en formaning. Mens der i sproget kan spores en tiltagende nazi-terminologi, fik denne tids Knivsbjergfest, så vidt som avisreferaterne tillader en bedømmelse, ikke den omfattende kultisk-manipulerende udformning, som nazisternes stormøder ellers er kendt for.

Under den tyske besættelse af Danmark blev der ikke festet på Knivsbjerg.

En halvhjertet ansøgning om tilladelse i 1940 blev kun delvist imødekommet af det danske udenrigsministerium, der forbød deltagelse af tyske soldater og tyske tilrejsende sydfra. Dette forbud medførte, at Jens Möller uden at foretage sig yderligere aflyste Knivsbjergfesten. Sandsynligvis var heller ikke Berlin i denne situation interesseret i et hjemmetysk stormøde med grænsekraft i utide.

Knivsbjerg i efterkrigstiden

I 1947 var det igen ungdomsforbundet, der kaldte til møde på Knivsbjerg, hvor der i første gang skulle ryddes op efter

tårnets sprængning. Det danske forbud mod udenlandske flag medførte, at »Deutscher Jugendverband für Nord-schleswig« udviklede sit eget flag, som i blå og gul viser Immervad Bro. Med tiden får man dog igen tilladelse til at vise de tyske og de slesvig-holstenske farver. Nu vajer alle tre flag fra toppen, når der holdes Knivsbjergfest.

Talerne i efterkrigsperioden viser tydeligt hjemmetyskernes bestræbelser på nybestemmelse af mening og mål for deres bevægelse. Efterrationaliseringer, forsvar af det skete og paroler om udholdenhed med henvisning til en undefineret og tåget arv veksler med hinanden. Fra 1960-erne kommer der yngre stemmer, som kræver en kritisk beskæftigelse med »egenskaben tysk«, som afslutter dens »metafysiske forklarelse«. Tilhørsforholdet synes at skifte fra en almindelig tyskhed til en tyskpræget, nordslesvigsk regionalbevidsthed. Disse nye toner følges op af en ændring i Knivsbjergfestens form fra slutningen af 1960-erne. Enkelte elementer, f.eks. ungdomsaftener med de mystificerende bål-taler, tages ud af programmet, mens nye elementer afprøves, f. eks. en debat-aften i 1972. Festtaleren samme år opfordrede til at finde nye former med nyt indhold til Knivsbjergfesten, som efter hans opfattelse har forvandlet sig fra et »nationalpolitisk møde til et sted for sammenkomst og åndelig udveksling«, men opfordring blev dog ikke fulgt. Festens udvikling tydeliggør derimod, at denne taler er gået for langt i sin vurdering. Behovet for en folkefest, som rummer alt og som kan tiltrække alle, synes at være stærkere.

Det er formodentlig en alt for stor udfordring for en mindretalsfest at sætte et spørgsmålstegn netop ved fællesnævnen tyskhed. Det politiske indhold i Knivsbjergfesten er dog reduceret meget. Selvom der fortsat holdes festtaler,

omhandler disse især det kulturelle arbejde inden for mindretallets institutioner, dets ønskede rolle i Europa og tosprogethedens fordele. Mindretallets politiske manifestation sker tilsyneladende ikke længere ved Knivsbjergfesten, men på den årlige »Deutsche Tag« i Tinglev. For Knivsbjergfesten betyder dette indholdsmæssige tab, at den i dag - på trods af et mangfoldigt program - af mange kun opfattes som et idrætsstævne.

Knivsbjergfestens symbolværdi for det tyske mindretal også i nutiden må imidlertid ikke undervurderes. Den er et af de få kulturelle udtryksmidler med en historie, som rækker længere tilbage end 1920. Derudover har Knivsbjerget to gange, i 1921 og 1947, dannet ramme om mindretallets samling og første offentlige optræden i en vanskelig tid.

(Red. af Inge Adriansen)

Litteratur:

Düding m. fl. (red): Öffentliche Festkultur. 1988.

Jürgen Ostwald (red): Der Knivsbjerg. 100 Jahre Deutsche Versammlungsstätte in Nord-schleswig. 1994.

Jacob Petersen: Skamlingsbanken 1843-1943. 1943.

Sønderjysk Månedsskrift 1989, s. 17-21 og 81-85 (om Knivsbjerg) og 1993 s. xx (om Skamlingsbanken).

Alle illustrationer er fra J. Ostwald (red): Der Knivsbjerg, og vi takker for lån af billederne.

Tyske krigergrave i Nordslesvig

Af JENS HARREBYE

Rundt omkring i Sønderjylland findes mange minder og levn fra de dansk-tyske konflikter og krige. Jens Harreby, Haderslev har i en lang årrække varetaget tilsynet med landsdelens tyske krigergrave og fortæller her om dette arbejde.

På mindetavlen ved Dybbøl Mølle står ordene: »Grav ved grav i marken står«. Disse ord gælder såvel for de danske som de tyske krigergrave i landsdelen. I Slesvig-Holsten støder vi på danske, tyske og østrigske krigergrave, der rummer faldne fra krigen i 1848-50 og 1864. Disse grave og mindesmærker er dog ikke opført i interantionale aftaler som bevarelsesværdige. Der er derimod tale

Fællesgrav på den gamle kirkegård i Rinkenæs med en gravsten med tysk og dansk tekst over soldater af begge nationaliteter, der er døde på lazarettet i Rinkenæs. Fællesgravsten af denne type er ikke sædvanlige. Foto J. Harrebye.

om vor hjemstavns mindesmærker, som hører med til den fælles historie i grænselandet.

Krigergrave

De tyske krigergrave i Nordslesvig omfatter flere tilsyns- og vedligeholdelsesområder. »Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge«, er en organisation, som under devisen »Forsoning over gravene« med understøttelse af Forbundsrepublikken Tyskland efter aftale med den danske stat tager sig af gravene fra krigen i 1914-18 og 1939-45. Et andet tilsyns- og vedligeholdelsesområde er plejen af vore tyske traditionsgrave fra 1848-50 og 1864. Et tredje område er endelig opsyn og pleje af mindelunden på Knivsbjerg beliggende mellem Haderslev og Aabenraa.

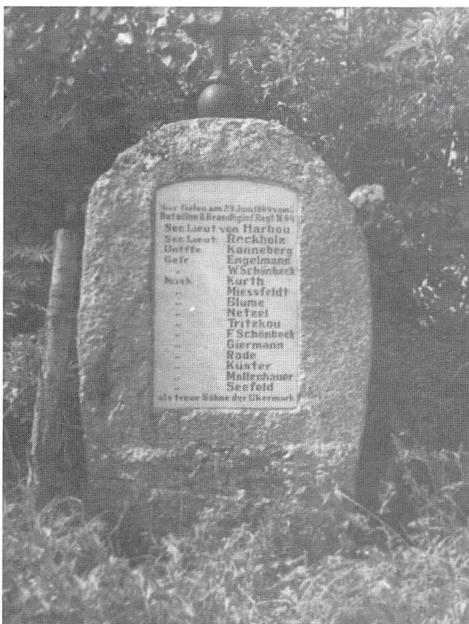
»Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge, Nordschleswig«, hvis formand forfatteren er, blev efter en længere pause genoprettet i 1980 som en selvstændig forening i Nordslesvig. Organisationen har idag ca. 130 medlemmer. Dens opgave er bl. a. at efterforske og opklare endnu ikke fuldt oplyste krigsdeltager-skæbner fra 1. og 2. verdenskrig. Oplysningerne fremskaffes ved en omfattende brevveksling mellem hovedkontoret: »Bundesgeschäftsstelle, Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge« i Kassel og forfatteren. En yderligere opgave er deltagelse i mindehøjtideligheden på den officielle tyske mindedag for verdenskrigenes ofre, »Volkstrauertag«, som finder sted i november hvert år. Endvidere højtideligholdes Dybbøldagen den 18. april, ligesom der i anledning af Knivsbjergfesten i juni måned

finder en højtidelighed sted i mindelunden på Knivsbjerg.

Pleje og vedligholdelse af traditionsgravene fra 1848-50 og 1864 sker på foranledning og opfordring fra det tyske generalkonsulat i Aabenraa. Arbejdet er altid blevet overdraget til et medlem fra det tyske mindretal. Siden 1971 har jeg varetaget denne omfattende opgave, efter at rektor Marius Ravn, Haderslev i mange år havde haft ansvaret for dette arbejde.

For at give en fornemmelse af dets omfang, vil jeg i det følgende give en oversigt over de traditionsgrave, som er underlagt tilsynet.

Foreningen »Kameradschafts-Verband-Nordschleswig«, der er en sammenslutning af krigsdeltagere fra 1. og 2. verdenskrig indenfor mindretallet har årene igennem aktivt deltaget i gravplejen.

På Kær halvø, hvor kampene fandt sted den 29. juni står denne sten over en række faldne. Foto J. Harrebye.

Støbejernkors over en tysk frivillig i det Tannske Frik korps, faldet i 1848 og begravet på Klosterkirkegården i Haderslev. Foto J. Harrebye.

Tiden efter 1945

Efter folkeafstemningen i 1920 i Sønderjylland blev alle krigergrave overdraget til de danske myndigheder, dvs. til forsvarsministeriet, der dog ved et gentleman's agreement overlod plejen af de tyske gravsteder til mindretallet.

Efter 1945 blev alle aktiviteter i forbindelse med plejen af krigergravene indstillet på grund af de særlige forhold, som mindretallets medlemmer var udsat for. Det skal dog bemærkes, at mange danske kirkegårdsgartnere uden vederlag gennemførte vedligeholdelsen af de tyske krigergrave. Dette fortjener at fremhæves til anerkendelse og ære af vore danske naboer!

I 1950 genoptog mindretallet arbejdet med pasningen af krigergravene. Mange traditionsgrave, særlig feltgravene, var på dette tidspunkt i en meget dårlig tilstand, og en række tyske mindesmærker var i den urolige tid umiddelbart efter Tysklands kapitulation i 1945 blevet ødelagt. Dette gælder bl. a. mindesmærkerne på Dybbøl og Arnkil samt

I skanse 8 er der rejst en mindesten over løjtnant von Rabenau, der faldt den 18. april. Foto J. Harrebye.

Knivsbjergtårnet.

Siden oktober 1971 har jeg på opfordring af det tyske generalkonsulat i Aabenraa varetaget arbejdet vedrørende plejen og vedligeholdelsen af traditionsgravene. Opgaven løses i samarbejde med »Kameradschafts-Verband-Nordschleswig« samt med påskønnelsesværdig aktiv støtte af »Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorges« ungdomsorganisation i Kiel.

Med stor glæde og anerkendelse kunne vi tage til efterretning, at vore danske medborgere efter 125-års-festlighederne for slaget ved Dybbøl den 18. april 1889 i en længerevarende radioudsendelse blev orienteret om vort arbejde med de tyske mindesmærker og traditionsgrave. Denne reportage blev med megen omhu redigeret af Radio Syds daværende grænselandsredaktør Jørn Buch.

Mindelunden på Knivsbjerg

En væsentlig opgave er tilsynet og vedligeholdelsen af mindretallets mindelund på Knivsbjerg. På mindetavlerne for 2. verdenskrig er der anført 756 navne. Der

er tale om de medlemmer af mindretallet, som er faldne, døde under udøvelse af krigstjenesten og savnede i krigsårene 1939-1945. Hvert år på »Volkstrauertag« samt i anledning af Knivsbjergfesten holdes mindetaler og nedlægges krans til minde om vore faldne.

Et arbejde for hjemstavn

Vi, der værner om traditionsgravene og mindesmærkerne, og som også fremtidigt vil varetage denne opgave, er hjemstavnsbevidste mennesker. Motivet bag vor indsats er ikke tanken om krig, men ønsket om at værne om de historiske mindesmærker i vort grænseland, såvel de danske som de tyske. Arbejdet udføres i den ånd, som er udtrykt i »Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorges« motto: »Versöhnung über den Gräbern. Arbeit für den Frieden« - Forsoning over gravene. Arbejde for freden.

For fuldstændighedens skyld skal det anføres, at der lejlighedsvis også må lø-

På Dybbøl kirkegård står denne sten fra Treårskrigen rejst af kammeraterne til den faldne. Indskriften lyder: Julius Gauvain, løjtnant i det kongelige preussiske 20. infanteriregiment døde helte døden ved Dybbøl den 5. juni 1848. Foto J. Harrebye.

På Dybbølbjerg blev der rejst dette mindesmærke på det sted, hvor den preussiske general von Raven faldt. Stenen står i dag i et parcelhuskvarter. Foto Museet på Sønderborg Slot.

ses opgaver, som ligger udenfor de ovenfor nævnte områder. Som et eksempel kan vedligholdelsen af hjemstavnsdigteren Johannes Doses gravsted i Haderslev nævnes. Johannes Dose levede fra 23. august 1860 til 7. februar 1933 i Haderslev og var forfatteren af talrige bøger. Han udgav bl. a. en historisk roman om krigen i 1864. For nogle år siden skrev der »Nordschleswiger« om ham: »Tidligere meget læst - idag næsten glempt«. Digterens grav på Assistenskirkegården i Haderslev er imidlertid ikke glempt. Den

16. oktober 1979 opfordredes igennem der »Nordschleswiger« til at bevare digterens gravsted. Der indgik talrige beløb fra Haderslev, Aabenraa og Kiel, således at gravstedet kunne sikres i yderligere ti år, og den store bemærkelsesværdige gravsten kunne renoveres. I 1989 svarede menighedsrådet i Haderslev Domsogn positiv på et andragende om at erklære Johannes Doses grav for bevaringsværdig. Vi er taknemmelige for, at forfatterens navn og minde på denne måde har kunnet bevares for eftertiden.

Tyske krigergrave i Nordslesvig fra 1848-50

Sted	Beliggenhed	Gravmæle	Antal døde	Nationalitet
Trappen	kløft i skoven i nærheden af skydebane	sort marmor	3	Sachsen
Broager	kirkegården	sten m.sokkel	1	Hannoveraner
Adsbøl	kirkegården	jernkors på sokkel	14	Preussen
Adsbøl	kirkegården	stensokkel m.søjle	6	3 Braunschweig og 3 Waldeck
Dybbøl	kirkegården	sten m. marmorplade	1	Preussen
Dybbøl	kirkegården	sten m. jernplade	2	Anhalt-Köthen
Dybbøl	kirkegården	sten m. marmorplade	5	Bayern
Dybbøl	kirkegården	sten m. jernplade	7	Sachsen
V.Sottrup	kirkegården	sten m. jernplade	17	16 Sachsen og 1 Danmark
V.Sottrup	kirkegården	mindesmærke	14	Hannover
V.Sottrup	kirkegården	oval jerntavle	1	Westfalen
V.Sottrup	kirkegården	sten m. marmorplade	2	Baden
Ø.Sottrup	Nydamvej 40	sten m.plade	1	Braunschweig

En totaloversigt over tyske krigergravsteder fra 1848-5051 og 1864 i Nordslesvig giver følgende billede:

Sted	Antal	Antal faldne fra Tyskland og Østrig	
		1848/51	1864
Trappen	1	3	-
Broager	1	1	51
Adsbøl	1	20	2
Dybbøl	8	15	94
V.Sottrup	1	34	83
Ø.Sottrup	1	1	-
Ullerup	1	11	26
Sønderborg	3	2	8
Ketting	1	4	-
Aabenraa	1	42	-
Rise	1	1	-
Christiansfeld	1	18	-
Haderslev	3	5	54
Tønder	1	7	1
Rinkenæs	1	-	70
Nybøl	2	-	84
Sottrupskov	1	-	5
Ragebøl	3	-	6
Varnæs	1	-	13
Høruphav	1	-	1
Ulkebøl	1	-	29
Kær	1	-	16
Augustenborg	1	-	5
Arnkil	1	-	1
Brøns	1	2	-

Der er ialt 39 tyske og østrigske gravsteder med 166 faldne fra Treårskrigen og 549 faldne fra 1864.

Litteratur:

G. Stolz, Kiel/Jens Harrebye, Haderslev: »Deutsche Kriegsgräber von 1848 und 1864 in Nordschleswig - ein historischer Wanderführer«, udgivet af Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig og Bund deutscher Nordschleswiger, Aabenraa 1983.

Det sker – på nordslesvigske museer

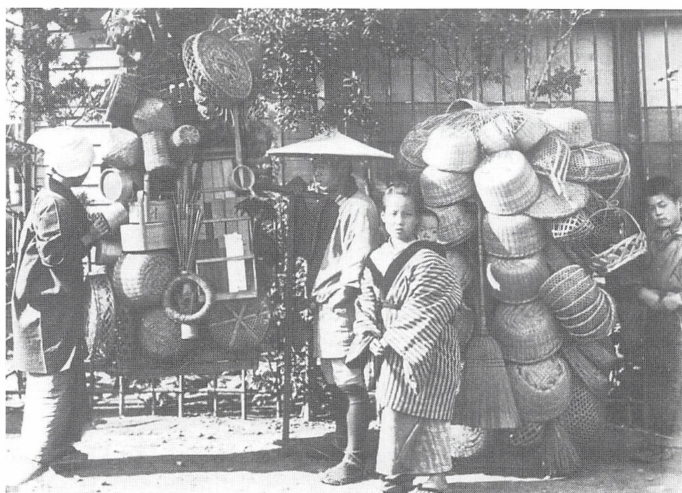
Verden set fra vandet

Særudstillingen »Verden set fra vandet - søfolks oversøiske samlinger« viser et stort udsnit af Aabenraa Museums righoldige samling af etnografika og andre sømandssouvenirs. Mellem de spændende hundredeårige ting, der kan ses, er samurai-rustninger, djunke-modeller, thestel og lakbakker, vifter, kaskelottænder, skibsportrætter og fotografier af dagliglivet i Kina og Japan.

Udstillingens tema er kulturmødet. Aabenraaerne på langfart til Østen i forrige århundrede mødte fremmede kulturer og købte ting med hjem som minder om rejsen og om mødet med det fremmede. Minderne kom tidligt på museum, for de var ikke kun den rejsendes souvenirs, de var en del af hele Aabenraas fortid som stolt søfartsby. I udstillingen følger vi den rejsende fra Aabenraa på rejsen, hvor taifuner true-

de med at udslette skib og mandskab, og overlevelsen var afhængig af godt sømandsskab. Spændingen ved det første syn af de fremmede kyster, mødet med havnen, synet af djunker og pagoder, og vareudbuddet hos de lokale handelsfolk fornemmes gennem tidens malerier og fotografier. Den rejsende havde tid til at besøge havnebyen, se på folkeliv og seværdigheder, besøge værksteder, købe de ting, der skulle med hjem som minder fra rejsen.

Udstillingsgæsten oplever den rejsendes verden, men møder også de fremmede kulturer, hvor tingene, der blev souvenirs, er lavet. Mange af tingene blev fremstillet specielt til salg til rejsende vesterlændinge, andre ting var dagligdagsredskaber. Mødet med det fremmede i mødet med tingene får en særlig dybde gennem de mange originale ma-

-
- Museet på Sønderborg Slot**
17. juni - 28. aug.: Tekstile spor. Væversken Jette Nevers og hendes elever.
1. sept. - 30. sept.: Fransk kunstudstilling.
- Sønderjyllands Kunstmuseum**
18. juni - 7. aug.: Lydinstallationer. Andreas Öldorp.
13. aug. - 25. sept.: Danske kunsthåndværkeres Landssammenslutning, Sydjyllands Gruppen.
- Aabenraa Museum**
Indtil 18 sept.: „Verden set fra vandet“ - fra Aabenraa-søfolks oversøiske samlinger.
- Haderslev Museum**
Indtil 11. sept.: „Handel og vandel“. Haderslev Handelsstandsforening 1844-1994. I anledning af foreningens 150-års jubilæum vises udsnit af handelens og foreningens historie.
Indtil 11. sept.: „Klædt ud fra top til tå“. Udvalg af tøjmoden fra 1940'erne til 80'erne. Udstillingen er baseret på Claudia Krassels omfattende samling af beklædningsgenstande til kvinder, mænd og børn.
6. juli, 13. juli,
20. juli og 27. juli
kl. 19.30: Sommeraftener på museet. Musik, folkedans, gymnastikopvisning, demonstrationer af gamle håndværk.
- Midtsønderjyllands Museum**
3. juli - 28. aug.: „Lovgivende forsamling“. Installation og grafik af billedkunstneren Klavs Weiss.
3. juli - 28. aug.: Botanik. Udstilling med tørrede blomster- og frøstande fra alverdens planter.
-

lerier og fotografier, der vises i udstillingen. På billederne kæmper djunkerne sig gennem taifuner, kurvemageren står med hele produktionen på ryggen, børnene leger på husbåden, landskaberne er betagende, gæsterne i thehuset smiler til fotografen. Udstillingsgæsten kommer selv på rejse i minderne og vil måske

tænke på, hvordan man vælger en god souvenir. Udstillingen er tilrettelagt af etnografen, mag. scient. Margrethe Brock-Nannestad, som for en særbevilning fra Statens Museumsnavn har undersøgt hele museets samling af minder fra de fremmede kulturer.

Birgitte Kragh

På rejse i Sydslesvig

Fr. Rudbeck: *Otte ture i Sydslesvig. Grænseforeningens årbog 1994, 48 sider, ill. Pris: 45 kr.*

Grænseforeningens tidligere rejsesekretær, Fr. Rudbeck, har i Grænseforeningens årbog for 1994 givet en beskrivelse af otte ture i den vestlige og den sydlige del af Sydslesvig. Bogen tager udgangspunkt i den jyske motorvejs første afkørsel syd for grænsen, og da bogen har et nemt lille format i A5, egner den sig fint til at tage med turene.

Områderne, som bogen beskriver, er naturligtvis præget af det sydvestslesvigske marskland og de nordfrisiske øer og halliger, og bogen kan ses i forlængelse af årbogen fra 1992, som beskriver syv ture i Sydslesvigs østlige del.

Grafikerne Helge Krempin har nytegnet bykort over byerne: Husum, Tønning, Frederiksstad og Rendsborg. Bagsiden viser et landskabskort, hvor de otte ture er indtegnet.

Foruden turbeskrivelserne indeholder årbogen en præsentation af Grænseforeningens formand, Jørn Buch, en omtale af Grænseforeningens arbejde samt en karakteristik af Helge Krempin, der modtog Grænseforeningens kulturpris 1993.

swa

Tysk Folkekalender

P. J. Sönnichsen: *Spiegel der Jahre - Der deutsche Volkskalender für Nordschleswig - Eine Kulturgeschichte der deutschen Volksgruppe in Dänemark. Deutscher Schul- und Sprachverein für Nordschleswig, 1993. 394 s., ill. Pris: kr. 150.*

Fhv. skoledirektør P. J. Sönnichsen tegner i denne krønike et godt billede af udviklingen inden for det tyske mindretal i årene efter 1920 med særligt henblik på kulturhistorien. Han tager udgangspunkt i Volkskalenders årgange 1925-1993, men inddrager også andre kilder.

Pressevæsen, skolevæsen, kirkeliv, biblioteker, litteratur, billedkunst, teater- og mu-

sikliv samt sport er hovedemnerne, som ses på baggrund af tidens vilkår. Mest udførligt behandles perioden 1920-45 med startvanskeligheder, samling og opbygning, vejen mod afgrunden og krigsårene. Der lægges ikke skjul på de indre modsætninger og problematiske forhold inden for mindretallet. Et afsnit handler om kunstneren A. Paul Weber, som fra 1932 kom til at sætte sit stærke præg på Volkskalender.

Perioden efter 1945 tildeles et halvt hundrede sider. Som udtryk for den bitre tone i årene lige efter krigen en tone, som også findes i Volkskalender, gengives s. 211-18 en »sensationsberetning fra Nordschleswig«, som »Der Nordschleswiger« bragte i november 1949, hentet fra Augsteins »Der Spiegel«. Der rundes af med tre kapitler om Uge skoles historie som eksempel på udviklingen, om Knivbjerg-festen som 100-årig tradition og om »Den tyske dag« som udtryk for mindretallets situation fra 1948 til i dag.

I et stort tillæg s. 310-94 bringes en indholdsfortegnelse til Volkskalender 68 årgange (1930 udkom ikke) med et særskilt nekrologafsnit over ca. 1000 personer. Vi får oversigter over indholdet i »Heimatkundlicher Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig«'s udgivelse 1960-93 og over det tyske mindretals organisationer. Et personregister afslutter denne udmærkede opslagsdel.

Niels H. Kragh-Nielsen

Den »fæle tysker«

Otto Holzapfel: *Das deutsche Gespenst. Wie Dänen die Deutschen und sich selbst sehen. Wolfgang Butt Verlag, Kiel, 1993, 127 s. ill. Pris: 22 Dm.*

Forfatteren er født i 1941 og har en østrigsk far og en dansk mor. Han er delvist opvokset i Danmark og er professor i Deutsche Volkskunde og skandinavisk Volks- und Landeskunde ved universitetet i Freiburg. Det er således en kyndig kender af såvel danskere som tyskere, som her fremlægger sin fortolk-

ning af danskernes opfattelse af tyskerne. Bogen beskæftiger sig med de fordomme, den typiske tysker behandles med i dansk skønlitteratur fra midten af 1800-årene til i dag. Bogen er inspireret af det danske nej til unionen ved folkeafstemningen i 1992. Holzapfel tolker dette som et resultat af en litterær sammensværgelse, der har en mere end 100 årig tradition og nåede et højdepunkt i 1970-erne med Klaus Rifbjerg, Ebbe Kløvedal Reich og ikke mindst Holzapfels danske slægtning Vagn Lundbye. For Holzapfel er det forunderligt at opleve socialistisk kamptradition forene sig med borgerlig, grundtvigiansk modstand mod »tyskeriet«. Som dansk folklorist kan man nok føle, at en række eksemplerne er overtolkede, og årsagerne til den danske unionsmodstand er slet ikke afdækkede. Men bogen belyser et væsentligt emne, og forfatteren slutter sin danske efterskrift således: »At tyskerne selv i reglen ikke mærker, at de stadigvæk og igen udgør et problem, formindsker ikke dets aktualitet for en dansker.

ia

Guide til oldtiden

Ingrid Falktoft Andersen: Vejviser til Danmarks Oldtid. Wormianum og G.E.C. Gads forlag. 379 sider, rigt illustreret. Pris: 295 kr.

I disse år udfoldes der store anstrengelser for at gøre opmærksom på Danmarks tusindvis af arkæologiske seværdigheder: dysserne, gravhøjene, runestene, og hvad de nu hedder alle sammen. Der ryddes bevoksning, laves stier og skilte, og i kølvandet følger en lind strøm af turfoldere og små håndbøger om emnet. Ønsket om at kunne tilbyde ture og fastboende flere oplevelser ude i landskabet er blevet centrale begreber i den del af det offentlige apparat, som beskæftiger sig med det åbne land. Hvor mange, der benytter sig af de mange tilbud, kan vi kun gisne om, men interessen er kraftigt stigende.

Aktiviten på området og mængden af arkæologiske mindesmærker er så stor, at det kan synes uoverkommeligt at give en samlet oversigt over, hvad der findes af den slags seværdigheder rundt omkring i landet. Det er ikke desto mindre lykkedes for Ingrid Falk-

toft Andersen i »Vejviser til Danmarks Oldtid«, som er nyeste skud på stammen af arkæologiske guidebøger. Bogen omfatter 749 lokaliteter med fortidsminder fra Danmarks Oldtid, geografisk opdelt og præsenteret i små korte artikler, der indeholder et væld af oplysninger og præcise kørselsanvisninger. Herudover giver forfatteren i et 40 sider stort indledningsafsnit en ultrakort oversigt over oldtidshistorien, og bogen er forsynet med et særdeles fyldigt register samt en nyttig oldliste.

Lad det være sagt med det sammen. Bogen er ikke alene den hidtil mest omfattende af slagsen, men - efter anmelderens mening - også den bedste. Opbygningen er overskuelig og stram, sproget klart og hovedparten af illustrationerne fremragende.

Forfatteren har en god sans for, hvad der er væsentligt at få med i en bog som denne. Kun enkelte steder bydes der på lidt rigeligt tekniske forklaringer og udtryk, og måske kunne nogle af de lokaliteter, hvor der i dag rent faktisk intet er at se i terrænet, være udeladt.

Men dette rokker ikke ved, at bogen indeholder en imponerende samling af relevante oplysninger om de mange forskellige oldtidsminder.

Selvfølgelig vil der i et værk af denne karakter kunne findes fejl og sikkert adskillige. Alt andet ville være naturstridigt. Men i modsætning til mange andre guidebøger, hvor fejlene ligefrem springer i øjnene, virker denne bog særdeles gennemarbejdet. Helt aktuelle oplysninger vidner tillige om, at teksten løbende er blevet revideret.

Der er ikke tale om en bog for masseturisten, med for den særligt interesserede. Han eller hun får til gengæld en værdifuld håndbog, der uden tvivl vil bane vejen for en masse oplevelser. Ofte ligger de arkæologiske seværdigheder lidt fra alfarvej, og både stifinderinstinkt og bilen kan blive sat på en hård prøve, inden de findes. Men desto større er glæden, når målet endelig nås.

Prisen på de 295 kr. er i forhold til, hvor lang tid arbejdet med bogen må have taget, latterlig lille. Og så er den tilsyneladende udgivet uden en eneste offentlig krone i tilskud!

swa

Tyske skoler i Sønderjylland

Bagsiden
om
forsiden

Allerede under afstemningskampen 1919/20 i 1. zone erkendte de tysksindede nord-slesvigere nødvendigheden af at opretholde et fuldt udbygget skolevæsen i hjemstavnen - også efter et eventuelt skift til dansk statstilhørsforhold. Fra oktober 1919 grundlagde man derfor først og fremmest i købstæderne en række amtsskoleforeninger, Kreisschulvereinen, der skulle sikre et tysk skole-, børnehave- og biblioteksarbejde i den danske herbergsstat. I maj 1920 blev de samlet i »Deutscher Schulverein für Nordschleswig«. Foreningens hovedformål var at opretholde og pleje det tyske sprog og den tysksprogede uddannelse i Nordslesvig. Til at sikre dette skulle der oprettes tyske skoler, børnehaver og biblioteker, afholdes tyske gudstjenester og afholdes arrangenter af videnskabelig, kunstnerisk og lignende karakter.

På grund af den liberale danske skolelovgivning lykkedes efter 1920 i alle byer og en del landsbyer at få indrettet kommunale tyske skoleafdelinger, som dog var underkastet dansk tilsyn. Samtidigt oprettedes i nogle byer og især på landet en række tyske privatskoler. Dette skete inden for rammerne af danske friskolelovgivning. Byggeriet og skolernes drift blev støttet økonomisk af den tyske stat og private fadderskabsordninger. I skoleåret 1944/45 var der 59 tyske privatskoler og 30 kommunale, tyske skoleafdelinger med ialt omkring 4.000 elever.

Det var forbundet med særlige vanskeligheder at få lov til at afholde real- og studentereksamen inden for rammerne af det tyske skolevæsen. I oktober 1926 blev der i Aabenraa indviet en nybygget tysk privatskole; den fik fra 1933 som tysk gymnasium ret til at holde dansk studentereksamen på tysk. I 1938 fik skolen også tilladelse

til at afholde realeksamen på tysk. Denne tilladelse var særlig omstridt, da realeksamen gav adgang til at blive ansat i mange danske statsinstitutioner, f.eks. postvæsen, kommuner og DSB.

Særlig i tiden under den tyske besættelse af Danmark var det tyske gymnasiums stilling meget kontroversiel, da man fra dansk side opfattede denne tyske institution som »en udlækningsanstalt for nazister«. Derfor kan det heller ikke undre, at denne skole i maj 1945 meget hurtigt blev tvunget til at lukke.

Efter en svær begyndelse i efteråret 1945 lykkedes det Deutscher Schul- und Sprachverein für Nordschleswig at komme i gang med en tysksproget hjemmeundervisning. Da alle kommunale tysksprogede skoleafdelinger var blevet afskaffet, var vejen frem at oprette nye tyske privatskoler. I 1948/49 kunne den tyske skoleforening tilbagekøbe 13 af de tidligere tyske skolebygninger. I 1950 var der således påny 18 tyske privatskoler med ca. 650 elever. Oprettelsen af tyske skoler med eksamensret blev dog foreløbigt nægtet med henvisning til den danske særlovgivning efter 1945.

En afgørende ændring kom først med de tysk-danske forhandlinger, som førte til Bonn-København erklæringerne. På dette nye grundlag startede det tyske gymnasium for Nordslesvig i august 1959 påny sin undervisning, i de første år som gæst i den tyske privatskole i Aabenraa. Et nybygget gymnasium ved Svinget i Aabenraa kunne tages i brug i skoleåret 1963/64. Gymnasiet, der blev udvidet i 1991/92, har i dag ca. 120 elever. Foruden en dansk studentereksamen får eleverne også en fuldgyldig tysk Abitur, dvs. studentereksamen. (Oversættelse Inge Adriansen)

Immo Doege